

**Czarnogóra pięć lat
po historycznych wyborach:
zmiany społeczno-polityczne
w latach 2020-2025**

PRACE IEŚ 01/2025

Recenzent Prof. dr hab. Jacek Wojnicki, Katedra Systemów Politycznych,
Uniwersytet Warszawski
Redakcja Agata Tatarenko

Copyright Instytut Europy Środkowej

ISBN 978-83-67678-88-9

Wydawca

Instytut Europy Środkowej

ul. Niecała 5

20-080 Lublin, Polska

www.ies.lublin.pl

Projekt graficzny i skład Amadeusz Targoński

Ilustracja © SeamlessPatterns | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

Agata Domachowska

Czarnogóra pięć lat po historycznych wyborach: zmiany społeczno-polityczne w latach 2020-2025

Spis treści

Tezy	7
Wstęp	11
Część I	
Historyczne wybory w Czarnogórze	15
Część II	
Rząd premiera Zdravko Krivokapicia	21
Część III	
Rząd premiera Dritana Abazovicia	29
Część IV	
Rząd premiera Milojko Spajicia	37
Podsumowanie	57
Bibliografia	61

Tezy

- W 2020 r. w Czarnogórze odbyły się historyczne wybory parlamentarne, które skutkowały, po raz pierwszy od trzech dekad, odsunięciem od władzy Demokratycznej Partii Socjalistów (DPS). Mimo to DPS pozostaje (stan na 2025 r.) największą siłą opozycyjną w państwie, a jej wieloletni lider, Milo Đukanović, pełnił urząd prezydenta Czarnogóry w latach 2018-2023.
- Rządząca nieprzerwanie od początku lat 90. XX w. Demokratyczna Partia Socjalistów była oskarżana o korupcję, nepotyzm, klientelizm oraz brak zdecydowanych działań w walce z przestępczością zorganizowaną. Narastające niezadowolenie społeczne znajdowało wyraz w licznych masowych protestach. Kluczowym impulsem do zmiany politycznej była ustawa o wolności wyznania z 2019 r., która wywołała silne kontrowersje społeczne i zaostrzyła napięcia w relacjach między Serbią a Czarnogórą. Jej głównym przeciwnikiem stała się Serbska Cerkiew Prawosławna (SPC), ciesząca się znacznie większym zaufaniem społecznym niż instytucje państwowe – rząd, parlament, prezydent – czy Czarnogórska Cerkiew Prawosławna. Ówczesny metropolita SPC, Amfilohije, zmobilizował wyborców do poparcia zmiany władzy w 2020 r., a następnie uczestniczył w procesie tworzenia rządu Zdravko Krivokapicia.
- Choć Serbska Cerkiew Prawosławna wzmocniła swoją pozycję po wyborach z 2020 r., to jednocześnie wraz

ze śmiercią jednego z najbardziej charyzmatycznych i wpływowych duchownych w SPC – metropolity Amfilohije – utraciła niezależną pozycję wobec patriarchy oraz władz w Belgradzie.

- Po 2020 r. wyraźnie umocniły się ugrupowania proserbskie (i prorosyjskie), które od 2023 r. obsadzają funkcję przewodniczącego parlamentu, a od 2024 r. uczestniczą w rządzie premiera Milojko Spajicia. Ostatnie pięć lat po przełomowych wyborach w 2020 r. to okres trzech kolejnych rządów koalicyjnych, złożonych z licznych ugrupowań o odmiennych programach, a także czas niestabilności politycznej, w tym ostrych sporów między premierem a prezydentem. Kryzys instytucjonalny szczególnie nasilił się w latach 2022-2023, za rządów Dritana Abazovicia (URA), kiedy nie funkcjonował Trybunał Konstytucyjny.
- Obecny gabinet M. Spajicia (PES!), poza realizacją obietnic dotyczących głębokich reform społeczno-gospodarczych, musi się mierzyć z utrzymującymi się napięciami w wielonarodowym społeczeństwie, zwłaszcza na linii czarnogórsko-serbskiej. Bazujący na poparciu ugrupowań proserbskich rząd unika zdecydowanej reakcji na działania SPC i środowisk serbskich, które dążą do rewizji historii i gloryfikacji zbrodniarzy wojennych.
- Na przeprowadzenie przedstawionych przez premiera reform liczą obywatele Czarnogóry, zmęczeni toczącymi się przez lata sporami etniczno-narodowymi. Od nowego rządu oczekują zatem sprawnego rządzenia i faktycznego skoncentrowania się na podniesieniu standardu życia oraz przyspieszenia procesu integracyjnego z Unią Europejską.
- Demokratyczna Partia Socjalistów pozostaje najsilniejszym ugrupowaniem opozycyjnym w Czarnogórze, choć jej pozycja konsekwentnie ulega osłabieniu, czego

przykładem była porażka prezydenta M. Đukanovicia w wyborach prezydenckich w 2023 r. Obecnie nie posiada ona (poza Đukanoviciem) równie charyzmatycznej postaci, która mogłaby pokierować działalnością polityczną i odbudować utracone zaufanie oraz poparcie w społeczeństwie.

- Zmiana rządu w 2020 r., wbrew wcześniejszym oczekiwaniom, nie doprowadziła do poprawy relacji Czarnogóry z Serbią. Wręcz przeciwnie – doszło do ich pogorszenia. Jednocześnie, wraz ze wzmacnianiem się u władzy ugrupowań proserbskich w Czarnogórze, Serbia konsekwentnie stara się wpływać na czarnogórską sytuację polityczną.

Wstęp

Czarnogóra to niewielkie państwo na Bałkanach Zachodnich, które w 2006 r. ogłosiło swoją niepodległość (a zgodnie z czarnogórką historiografią – odnowiło ją). Jest to zatem drugie najmłodsze państwo w Europie – po Kosowie, choć historia jego państwowości jest długa. Została ona przerwana w 1918 r., po zakończeniu I wojny światowej, gdy Czarnogóra została przyłączona do Serbii i stała się częścią utworzonego wówczas Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców¹. Po II wojnie światowej Czarnogóra ponownie weszła w skład państwa jugosłowiańskiego (tzw. II Jugosławii), jednak tym razem nie było ono monarchią, lecz państwem komunistycznym, rządzącym przez silnego lidera Josipa Broza Tito.

Gdy wraz z początkiem lat 90. XX w. dochodziło do ogłaszania niepodległości przez kolejne republiki jugosłowiańskie (Chorwację, Słowenię i Macedonię w 1991 r. oraz

¹ Zob. szerzej: F. Šištek, *The Kingdom of Montenegro: A State Lost in the Great War*, w: *The Routledge History of the First World War*, Routledge, 2024, s. 230-240; Ž. Andrijašević, *Kratka istorija Crne Gore 1946-1918*, Bar: Conteco, 2000; idem, *Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore, 2006; Š. Rastoder, *A short review of the history of Montenegro*, w: F. Bieber (red.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Baden-Baden: SEER & Nomos, 2003; B. Jelavich, *Historia Bałkanów: wiek XVIII i XIX*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005; eadem, *Historia Bałkanów: wiek XX*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005; J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa: PWN, 1977; W. Walkiewicz, *Jugosławia: byt wspólny i rozpad*, Warszawa: Trio, 2000.

Bośnię i Hercegowinę w 1992 r.), ówczesne władze czarnogórskie podjęły decyzję o zorganizowaniu referendum, w ramach którego mieszkańcom zadano pytanie o utrzymanie statusu republiki wchodzącej w skład Jugosławii. Ponad 90% obywateli odpowiedziało na nie pozytywnie, wobec czego Czarnogóra od 1992 r. współtworzyła z Serbią tzw. III Jugosławię, a dokładnie – Federacyjną Republikę Jugosławii. Natomiast już dekadę później, wraz z dystansowaniem się ówczesnych czarnogórskich władz od polityki prowadzonej w Belgradzie, władze obu republik podpisały tzw. układ belgradzki (*Beogradski sporazum*; oficjalna nazwa dokumentu: *Polazne osnove za uredenje odnosa Srbije i Crne Gore*), który zmienił nazwę państwa z Federalnej Republiki Jugosławii na Serbię i Czarnogórę oraz poszerzył autonomię obu republik (14 marca 2002 r.)². Uzgodniono ponadto, że po trzech latach zostanie przeprowadzone referendum, w którym obywatele będą mieli prawo wypowiedzieć się w kwestii dalszego istnienia państwa. Za niepodległością Czarnogóry opowiedziało się wówczas 55,5% głosujących, przy frekwencji sięgającej 86,5%³. 23 maja władze w Belgradzie oficjalnie uznały wyniki referendum. Następnie 3 czerwca 2006 r. czarnogórski parlament na uroczystym posiedzeniu proklamował niepodległość państwa, którego suwerenność została potwierdzona przez przyjęcie

² Zob. szerzej: E. Roberts, *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*, Cornell University Press, 2007; eadem, *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*, Hurst Publishers, 2024; J. Wojnicki, *Przeobrażenia ustrojowe państw postjugosłowiańskich (1990-2003)*, Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieyszтора, 2003; A. Domachowska, *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991-2018: geneza i uwarunkowania*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, Wydawnictwo Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK, 2019.

³ *Republika Crna Gora: referendum o državnom statusu*, 21. maj 2006, Posmatračka misija za referendum OSCE/ODIHR-a konačni izvještaj, Varšava 4 avgust 2006, s. 21, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/20099.pdf> [21.05.2025].

Czarnogóry do grona państw członkowskich Organizacji Narodów Zjednoczonych (28 czerwca 2006 r.).

Pomimo licznych przemian politycznych, społecznych i kulturowych, jakie zaszły w kolejnych trzech dekadach czarnogórskiej państwowości, skład elity rządzącej pozostał w dużej mierze niezmieniony. Od początku lat 90. XX w. czołową postacią czarnogórskiej sceny politycznej był ówczesny członek Czarnogórskiej Partii Komunistycznej (*Savez komunista Crne Gore*) Milo Đukanović. Czterokrotnie sprawował on funkcję premiera (1991-1998, 2003-2006, 2008-2010, 2012-2016), a dwukrotnie – prezydenta Czarnogóry (1998-2002 i 2018-2023). Jednocześnie w latach 1998-2023 pozostawał niekwestionowanym liderem największej partii politycznej w Czarnogórze – Demokratycznej Partii Socjalistów Czarnogóry (*Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS) – sukcesorki Ligi Komunistów Czarnogóry. Pozycja M. Đukanovicia została w znaczący sposób osłabiona dopiero w 2020 r., kiedy to DPS, pomimo zwycięstwa w wyborach parlamentarnych, po raz pierwszy w historii czarnogórskiego parlamentaryzmu nie była w stanie stworzyć nowego rządu i oddała władzę dotychczasowym ugrupowaniom opozycyjnym⁴. Ponadto przegrała M. Đukanovicia w wyborach prezydenckich w 2023 r., gdy ubiegał się o drugą kadencję, oznaczając faktyczny koniec jego dominacji na czarnogórskiej scenie politycznej.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie syntetycznej analizy przemian wewnętrznych, jakie zaszły w przestrzeni społeczno-politycznej Czarnogóry w ostatnich pięciu latach (2020-2025), a więc po historycznych wyborach, które

⁴ Zob. D. Mikucka-Wójtowicz, *Demokratyczny przełom czy autorytarny zwrot? Wpływ trzydziestoletniej dominacji i wyborczej porażki DPS w 2020 roku na proces demokratyzacji w Czarnogórze*, „Studia Politologiczne” 2024, 73 [73], s. 183-210.

po raz pierwszy przyniosły alternację władzy. Nawiązując do przedstawionych wyżej uwag dotyczących ciągłości elit politycznych, analiza ta pozwala uchwycić, w jakim stopniu zmiana rządzących przełożyła się na rzeczywistą transformację systemu politycznego.

Struktura pracy obejmuje streszczenie, wprowadzenie oraz cztery zasadnicze części merytoryczne. Pierwsza poświęcona jest historycznym wyborom parlamentarnym z 2020 r., natomiast trzy kolejne koncentrują się na działalności kolejnych rządów sprawujących władzę w Czarnogórze w badanym okresie: gabinetu premiera Zdravko Krivokapicia (2020-2022), premiera Dritana Abazovicia (2022-2023) oraz premiera Milojko Spajicia (2023-). Całość pracy zamykają krótkie podsumowanie oraz wykaz literatury.

Część I

Historyczne wybory w Czarnogórze

Od początku lat 90. XX w. czarnogórska scena polityczna przez niemal trzy dekady zdominowana była przez Demokratyczną Partię Socjalistów, która przez trzydzieści lat współtworzyła każdy z rządów w Czarnogórze. Jej lider, Milo Đukanović, przez wiele lat piastował najwyższe stanowiska państwowe – zarówno premiera, jak i prezydenta. Warto podkreślić, że w okresie rządów DPS ogłoszono niepodległość Czarnogóry, zainicjowano proces akcesyjny do Unii Europejskiej (w 2008 r. złożono wnioski o członkostwo)⁵ oraz dokonano przystąpienia do Sojuszu Północnoatlantyckiego w 2017 r.⁶

Trzy dekady rządów DPS to także okres licznych skandali politycznych, które mobilizowały społeczeństwo do organizowania antyrządowych protestów. Jednym z ostatnich, tuż przed utratą władzy przez DPS, była tzw. afera „koper-ta” (*koverta*)⁷. Dotyczyła ona oskarżeń o przyjmowanie łapówek przez przedstawicieli władz, wysuniętych przez

⁵ EU i Crna Gora, Oktober 2024, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/04c49175-d4e8-43f1-9fc3-dfd3d177d7ae_en?filename=EU-Montenegro-factsheet-2024-mne.pdf [21.04.2025].

⁶ Vlada Crne Gore, Članstvo Crne Gore u NATO, <https://www.gov.me/clanak/nato-2> [21.04.2025].

⁷ V. Vučković, M. Popović, D. Uljarević, *Balkanizacija umjesto evropeizacije: borba protiv korupcije u Crnoj Gori*, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/16959.pdf>; A. Domachowska, „Odupri se! 97 000”: protesty społeczne w Czarnogórze, „Prace IEŚ” 4/2019, Lublin 2019.

czarnogórskiego przedsiębiorcę Duško Kneževicia – założyciela największej w tym państwie grupy finansowej Atlas Grupa⁸. Protestujący domagali się przeprowadzenia w państwie głębokich zmian, w tym przede wszystkim ustąpienia zarówno premiera, jak i prezydenta Czarnogóry. Rządzący jednak, podobnie jak to miało miejsce w czasie wcześniejszych protestów społecznych, odpierali wszelkie zarzuty, twierdząc, że protesty nie miały charakteru obywatelskiego, lecz były motywowane politycznie i miały na celu „obalenie” demokratycznego rządu⁹.

Ostatecznie kroplą, która przelała czarę goryczy i doprowadziła do odsunięcia Demokratycznej Partii Socjalistów od władzy, była uchwalona przez parlament Czarnogóry 27 grudnia 2019 r. ustawa o wolności wyznania (*Zakon o slobodi veroispovesti*), regulująca działalność wspólnot religijnych w państwie¹⁰. Opozycja parlamentarna, w tym przede wszystkim proserbskie ugrupowania polityczne (Front Demokratyczny – *Demokratski front*, DF), podejmowała działania mające na celu zablokowanie jej uchwalenia. Najwięcej kontrowersji wzbudził zapis dotyczący nałożenia na wszystkie wspólnoty religijne działające

⁸ Tuż przed upublicznieniem kontrowersyjnego nagrania został on oskarżony o pranie brudnych pieniędzy w swoich dwóch bankach (Atlas Banka i Invest Bank Montenegro), a także o niepłacenie podatków. Od początku lat 90. D. Knežević był ściśle związany z DPS, A. Domachowska, „*Odupri se! 97 000*”, op. cit.

⁹ A. Domachowska, „*Odupri se! 97 000*”, op. cit.

¹⁰ Zob. *Crna Gora: Usvojen Zakon o slobodi veroispovesti – šta treba da znate*, 27.12.2019, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-50916226> [21.05.2025]; A. Domachowska, *Projekt ustawy o wolności wyznania powodem napięć w relacjach serbsko-czarnogórskich*, „Komentarze IEŚ” 44, 11.07.2019, <https://ies.lublin.pl/komentarze/projekt-ustawy-o-wolnosci-wyznania-powodem-napiec-w-relacjach-serbsko-czarnogorskich/> [21.05.2025]; eadem, *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „Komentarze IEŚ” 106, 22.01.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosci-wyznania/> [21.05.2025].

w Czarnogórze obowiązku udowodnienia, że są właścicielami mienia, które przed 1918 r. należało do niepodległego państwa czarnogórskiego. Przepis ten *de facto* umożliwił władzom Czarnogóry przejęcie nieruchomości będących obecnie własnością Serbskiej Cerkwi Prawosławnej (*Srpska pravoslavna crkva*, SPC). W rezultacie to właśnie SPC stała się głównym przeciwnikiem ustawy, oskarżając władze w Podgoricy o celowe pogłębianie podziałów w społeczeństwie.

Warto zaznaczyć, że wskazana ustawa, która według ustawodawcy miała zastąpić regulacje z 1977 r., w praktyce ponownie uwidoczniała wieloletni spór między dwiema Cerkwiami działającymi w Czarnogórze: Czarnogórską Cerkwią Prawosławną (*Crnogorska pravoslavna crkva*, CPC) i Serbską Cerkwią Prawosławną. Konflikt ten wykracza daleko poza kwestie religijne, obejmując także zagadnienia tożsamościowe, historyczne i związane z pamięcią narodową Czarnogórców. Sprzeciw wobec uchwalenia ustawy nie znalazł swojej personifikacji wśród polityków, lecz w osobie metropolity Czarnogóry i Przymorza Amfilohije (jednej z eparchii Serbskiej Cerkwi Prawosławnej), który stał na czele masowych protestów organizowanych w wielu miejscach w Czarnogórze. Mieszkańcy Czarnogóry (w okresie obowiązywania różnych obostrzeń covidowych) licznie uczestniczyli w organizowanych przez SPC marszach modlitewnych (*litije*)¹¹. Warto dodać, że protesty przeciwko uchwalonej ustawie odbywały się również w Serbii, której władze ostro krytykowały jej przegłosowanie.

¹¹ Zob. szerzej: B. Marić, *Crkveno pitanje u Crnoj Gori: vjerska [ne] sloboda, nacionalistička platforma ili politički „interplej”*, w: D. Lopandić, I. Davidović [red.], *Političko nadigravanje zemalja Zapadnog Balkana*, Beograd: CPES – Centar za primenjene evropske studije, s. 284–317.

Organizacja masowych marszów modlitewnych zbiegła się w czasie z kampanią wyborczą poprzedzającą zaplanowane na 30 sierpnia 2020 r. wybory parlamentarne, w której kontrowersyjna ustawa stanowiła jeden z głównych tematów. Choć Demokratyczna Partia Socjalistów (35%) ponownie zwyciężyła w głosowaniu (zob. tab. 1), to tym razem nie zdołała utworzyć nowego rządu. Co więcej, tylko nieznacznie słabszy wynik od DPS uzyskała wówczas złożona z proserbskich ugrupowań koalicja „Dla przyszłości Czarnogóry” (*Za budućnost Crne Gore*, ZBCG), na czele której stał Zdravko Krivokapić – naukowiec publicznie wspierany przez metropolitę Amfilohije. W konsekwencji, tuż po ogłoszeniu wyników wyborów, Z. Krivokapić udał się na spotkanie z metropolitą SPC, uznawanym za symbolicznego zwycięzcę głosowania.

Koalicja ZBCG podjęła również rozmowy z pozostałymi partiami opozycyjnymi, tj. z koalicją „Czarno na białym” (*Crno na belo*), której liderem był Dritan Abazović, oraz koalicją „Pokój jest naszym narodem” (*Mir je naša nacija*, MjNN) Aleksy Bečića i Miodraga Lekicia¹², które podczas kampanii wyborczej opowiadały się za odsunięciem DPS od władzy. Liderzy tych trzech koalicji dość szybko sformułowali podstawowe zasady funkcjonowania nowego rządu, zakładające, że będzie on kontynuował wypełnianie międzynarodowych zobowiązań Czarnogóry, przeprowadzi niezbędne reformy przyspieszające proces akcesyjny państwa do Unii Europejskiej, będzie rządem złożonym z ekspertów, a także, szanując konstytucję, dokona rewizji

¹² A. Domachowska, *Możliwa zmiana rządu w Czarnogórze po wyborach parlamentarnych*, „Komentarze IEŚ” 245, 02.09.2022, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/10/ies-komentarze-245-148-2020.pdf> [05.05.2025].

oraz zmiany niektórych dyskryminujących ustaw – w tym ustawy o wolności wyznania¹³.

Tab. 1. Wyniki wyborów parlamentarnych w Czarnogórze w 2020 r.

Partia polityczna/koalicja wyborcza	Uzyskany [%] głosów	Liczba zdobytych mandatów w parlamencie
Demokratyczna Partia Socjalistów	35	30
Koalicja „Dla przyszłości Czarnogóry”	32,5	27
Koalicja „Pokój jest naszym narodem”	12,5	10
Koalicja „Czarno na białym”	5,5	4
Socjaldemokraci Czarnogóry (<i>Socijaldemokrate Crne Gore</i> , SD)	4,1	3
Partia Boszniacka (<i>Bošnjačka stranka</i> , BS)	3,9	3
Socjaldemokratyczna Partia Czarnogóry (<i>Socijaldemokratska partija Crne Gore</i> , SDP)	3,14	2
Lista Albańska (<i>Albanska lista</i> , AL)	1,58	1
Albańska Koalicja (<i>Albanska koalicija</i> , AK)	1,1	1

Opracowanie własne na podstawie: https://www.dik.co.me/images/DIK-media/izbori/parlamentarni/2020/konacni_2020.pdf

¹³ Ibidem.

Część II

Rząd premiera Zdravko Krivokapicia

Szybkie zawarcie porozumienia przez trzy koalicje wyborcze w sprawie kształtu przyszłego rządu nie przełożyło się na sprawne jego powołanie. W rzeczywistości negocjacje nad ostatecznym kształtem gabinetu przeciągnęły się do grudnia 2020 r., kiedy to powołano rząd premiera Zdravko Krivokapicia. Proces formowania rządu spowolniła spowodowana powikłaniami po COVID-19 nagła śmierć metropolity Amfilohije, który był aktywnie zaangażowany w toczące się wówczas negocjacje¹⁴.

Zgodnie z uzgodnieniami koalicjantów nowy rząd okazał się rządem ekspertów. Składał się z dwunastu ministrów, przez premiera nazywanych „dwunastoma apostołami”. W jego składzie znalazł się tylko jeden polityk – Dritan Abazović, lider Ruchu obywatelskiego „Zjednoczona Akcja Reform” (*Građanski pokret Ujedinjena reformska akcija*, URA), który został wybrany na wicepremiera¹⁵. Pozostali

¹⁴ A. Domachowska, *Czarnogóra: powołanie nowego rządu*, „Komentarze IEŚ” 297, 08.12.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-powolanie-nowego-rzadu/> [05.05.2025].

¹⁵ Należy dodać, że Z. Krivokapić zaprosił do współpracy w przyszłym rządzie również przedstawicieli partii mniejszości. Jednak zarówno Bośniacy, jak i Albańczycy odrzucili tę propozycję, wskazując głównie na rozbieżności ideowe ze zdecydowanie proserbskim i prorosyjskim Frontem Demokratycznym (*Demokratski front*, DF), będącym kluczowym podmiotem współtworzącym nowy rząd Czarnogóry, *Krivokapić: Dvanaest ministara kao dvanaest apostola*, 03.11.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/483037/krivokapic-dva->

ministrowie nie mieli znaczącego doświadczenia politycznego i wywodzili się przede wszystkim ze świata nauki lub biznesu. Nowy premier Z. Krivokapić zapowiedział, że jego rząd będzie rządem dyskontynuacji i skupi się na potrzebach obywateli oraz odbudowie zaufania społecznego do instytucji państwowych. Do priorytetów rządu zaliczono m.in.: rozwój gospodarczy, wzmocnienie współpracy regionalnej, integrację europejską oraz walkę ze zorganizowaną przestępczością i korupcją.

W celu podkreślenia priorytetu rządu, jakim było uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej, premier Z. Krivokapić – w towarzystwie ministra obrony, ministra gospodarki oraz głównego negocjatora ds. UE – z pierwszą wizytą zagraniczną udał się do Brukseli. Spotkał się tam z ówczesnym przewodniczącym Rady Europejskiej Charlesem Michelem, specjalnym przedstawicielem UE ds. Bałkanów Zachodnich Miroslavem Lajčakiem oraz sekretarzem generalnym NATO Jensem Stoltenbergiem, a także z komisarzem UE ds. sąsiedztwa i rozszerzenia Oliverem Varhelyim oraz premierem Belgii Alexandrem De Croo¹⁶.

Nowy rząd dysponował zaledwie minimalną większością parlamentarną – 41 mandatami w 81-osobowym zgromadzeniu, co podważało jego stabilność¹⁷. Co więcej, tworzyło go wiele różnych podmiotów politycznych, które chciały realizować także własne interesy. W efekcie rząd w krótkim czasie musiał zmierzyć się z poważnymi wyzwaniami wewnętrznymi. Świadczyła o tym chociażby ostra krytyka premiera Z. Krivokapicia formułowana

naest-ministara-kao-dvanaest-apostola [21.04.2025]; *Krivokapić: 12 Apostola*, 31.12.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31025123.html> [21.04.2020].

¹⁶ Vlada Crne Gore, *Prva posjeta premijera Krivokapića Briselu*, 14.12.2020, <https://www.gov.me/clanak/237045-prva-posjeta-premijera-krivokapica-briselu> [21.04.2025].

¹⁷ A. Domachowska, *Czarnogóra: powołanie nowego rządu*, op. cit.

przez członków Frontu Demokratycznego – najsilniejszego ugrupowania w nowym rządzie, które jednocześnie nie posiadało w nim swojego przedstawiciela. Już podczas rozmów na temat kształtu przyszłego gabinetu ujawniły się spory pomiędzy przyszłymi koalicjantami. DF domagał się wówczas obsadzenia stanowisk ministerialnych swoimi przedstawicielami, lecz postulat ten nie został spełniony.

Oprócz problemów wewnętrznych, rząd premiera Z. Krivokapicia musiał się mierzyć również z wciąż silną, największą partią opozycyjną – DPS, oraz z urzędującym prezydentem i jednocześnie jej niekwestionowanym liderem – Milo Đukanoviciem. Po raz pierwszy od trzydziestu lat rząd i prezydent w Czarnogórze wywodzili się z dwóch różnych obozów politycznych, dlatego napięcia między tymi dwoma najważniejszymi politykami w państwie nie były zaskoczeniem. W tym kontekście istotne jest również to, że rząd rozpoczął swoją działalność od realizacji kluczowej obietnicy wyborczej – wprowadzenia zmian w kontrowersyjnej ustawie o wolności wyznania (*Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*)¹⁸. Już 29 grudnia 2020 r. parlament uchwalił nowelizację, w której usunięto budzący największe kontrowersje zapis, nakładający na wszystkie wspólnoty religijne działające w Czarnogórze obowiązek rejestracji posiadanego mienia. Wprowadzono także regulację umożliwiającą państwu przejęcie danej nieruchomości wyłącznie w drodze postępowania sądowego. Głosowanie zostało zbojkotowane przez opozycję, natomiast prezydent – korzystając z przysługujących mu prerogatyw – odmówił podpisania nowelizacji i skierował ją do ponownego rozpatrzenia. Ostatecznie 20 stycznia

¹⁸ *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*, „Službeni list Crne Gore”, broj 8/2021.

2021 r. parlament ponownie uchwalił ustawę¹⁹, a zgodnie z konstytucją prezydent był wówczas zobligowany do jej podpisania. Ustawa o wolności wyznania nie była jedyną kwestią sporną pomiędzy rządem a prezydentem. Jeszcze w grudniu 2020 r. rząd zaproponował odwołanie siedmiu czarnogórskich ambasadorów, na co nie chciał się zgodzić prezydent, który ponadto nie podpisał dokumentu dotyczącego odwołania szefa sztabu generalnego Dragutina Dakicia oraz generała dywizji Rajko Pešicia. Rządzący, w celu poprawy relacji, zainicjowali spotkanie z prezydentem M. Đukanoviciem. Obie strony zakomunikowały jedynie, że będą kontynuować konsultacje w zakresie polityki zagranicznej²⁰. Koabitacja, której doświadczyła Czarnogóra po historycznych wyborach w 2020 r., była wyrazem przede wszystkim silnych animozji, zarówno politycznych, jak i partyjnych, a także odmiennych interesów.

Kontynuując realizację swoich obietnic wyborczych, rząd szybko rozpoczął pracę nad projektem porozumienia (*Temeljni ugovor*) z Serbską Cerkwią Prawosławną. Warto dodać, że już niemal dekadę wcześniej tego rodzaju porozumienie, regulujące relacje pomiędzy państwem a wspólnotą religijną, czarnogórskie władze zawarły ze Stolicą Apostolską (2011 r.), a rok później ze Wspólnotą Islamską (2012 r.) oraz Wspólnotą Żydowską (2012 r.)²¹. Przez kolejne lata żadnemu rządowi nie udało się jednak zawrzeć podobnego porozumienia właśnie z SPC, najsilniejszą instytucją religijną działającą w Czarnogórze.

¹⁹ Skupština CG: *Ponovo usvojen određeni broj zakona*, 21.01.2021, <https://www.paragraf.me/dnevne-vijesti/21012021/21012021-vijest1.html> [21.04.2025].

²⁰ A. Domachowska, *Czarnogóra: trudne relacje na linii rząd–prezydent*, „Komentarze IEŚ” 324, 02.02.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-trudne-relacje-na-linii-rzad-prezydent/> [05.05.2025].

²¹ Eadem, *Czarnogóra: kolejny spór wokół Serbskiej Cerkwi Prawosławnej*, „Komentarze IEŚ” 402, 08.06.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-kolejny-spor-wokol-serbskiej-cerkwi-prawoslawnej/> [05.05.2025].

Przedłużający się proces wypracowywania tekstu projektu porozumienia z SPC jeszcze bardziej nasilił krytykę ugrupowań proserbskich w stosunku do premiera Z. Krivokapića. Liderzy Frontu Demokratycznego, Andrija Mandić i Milan Knežević, zarzucali mu brak woli podpisania tego dokumentu. W odpowiedzi DF ogłosił, że nie będzie już dłużej popierał rządu. Z kolei premier zarzucał DF działania w interesie Serbii, a nie Czarnogóry, oraz dążenia do obalenia jego gabinetu.

Można przypuszczać, że odsuwanie w czasie podpisania porozumienia z SPC oraz dążenie premiera do jego zawarcia w Czarnogórze, a nie w Serbii, miało na celu wzmocnienie pozycji Metropolii Czarnogóry i Przymorza, która za rządów metropolity Amfilohije utrzymywała względną autonomię wobec Belgradu. Podpisanie dokumentu w Belgradzie mogłoby bowiem zwiększyć znaczenie Frontu Demokratycznego (a tym samym wzmocnić wpływy serbskie w Czarnogórze) oraz wywołać protesty wśród części społeczeństwa, krytykującej rząd za brak transparentności w ujawnianiu treści porozumienia. W trosce o utrzymanie stabilności własnego gabinetu oraz ograniczenie napięć między Serbami a Czarnogórcami premier musiał zająć asertywne stanowisko, dążąc do podpisania dokumentu na terytorium Czarnogóry. Wbrew oczekiwaniom, iż zmiana władzy w Czarnogórze przyczyni się do poprawy relacji na linii Podgorica – Belgrad, doszło do ich dalszego pogorszenia, a napięcia między stronami uległy nasileniu. Premier Z. Krivokapić kilkakrotnie zapraszał władze Serbii do złożenia oficjalnej wizyty w Czarnogórze w celu poprawy stosunków dwustronnych. Ówczesna premier Serbii, Ana Brnabić, przybyła do Podgoricy dopiero w lutym 2021 r., a głównym celem jej wizyty było przekazanie pierwszego kontyngentu szczepionki Sputnik V dla mieszkańców

Czarnogóry²². Warto w tym kontekście podkreślić, że prezydent Serbii Alaksandar Vučić podczas swoich długich rządów (także jako premier) nie złożył dotychczas oficjalnej wizyty w Czarnogórze. Pojawił się w Podgoricy jedynie raz, w listopadzie 2020 r., aby wziąć udział w uroczystości pogrzebowej metropolity Amfilohije²³.

Dalsze napięcia w stosunkach serbsko-czarnogórskich wywołało uchwalenie przez parlament Czarnogóry 17 czerwca 2021 r. rezolucji uznającej ludobójstwo w Srebrenicy i ustanawiającej 11 lipca dniem pamięci jego ofiar²⁴. W rezolucji potępiono również wszelkie zbrodnie wojenne popełnione na terytorium byłej Jugosławii oraz wszelkie próby przypisywania odpowiedzialności za ludobójstwo całemu narodowi, podkreślając, że ponoszą ją konkretne osoby. Głosowanie nad rezolucją ujawniło rozłam w ramach koalicji rządowej. Front Demokratyczny sprzeciwił się przyjęciu rezolucji, natomiast poparli ją parlamentarzyści URA i Demokratycznej Czarnogóry (*Demokratska Crna Gora*, DCG). Front Demokratyczny, zgodnie ze stanowiskiem od lat podtrzymywanym przez władze w Belgradzie, sprzeciwił się użyciu terminu „ludobójstwo” na określenie zbrodni, do których doszło w 1995 r. w Srebrenicy²⁵. Sam

²² Eadem, *Czarnogóra: pogarszająca się sytuacja pandemiczna*, „Komentarze IEŚ” 336, 18.02.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-pogarszajaca-sie-sytuacja-pandemiczna/> [05.05.2025].

²³ Eadem, K. Pawłowski, *Serbska Cerkiew Prawosławna w żałobie: śmierć metropolity Czarnogóry i Przymorza Amfilohije oraz patriarchy Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irineja*, „Komentarze IEŚ” 296, 07.12.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbska-cerkiew-prawoslawna-w-zalobie-smierc-metropolity-czarnogory-i-przymorza-amfilohije-oraz-patriarchy-serbskiej-cerkwi-prawoslawnej-irineja/> [05.05.2025].

²⁴ *Šta je izglasano u Crnogorskoj skupštini? Evo šta je napisano u sramnoj Rezoluciji o genocidu u Srebrenici*, 17.06.2021, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/1008167/Šta-izglasano-crnogorskoj-skupštini-evo-šta-napisano-sramnoj-rezoluciji-genocidu-srebrenici-komentari/svi> [05.05.2025].

²⁵ Zob. szerzej: K. Mulaj, *Genocide and the ending of war: Meaning, remembrance and denial in Srebrenica, Bosnia*, „Crime, Law and Social Change” 2017,

premier Z. Krivokapić ostatecznie stwierdził, że przyjęcie rezolucji było niepotrzebne, ponieważ pogłębia ona podziały istniejące w czarnogórskim społeczeństwie. Można przypuszczać, że tego rodzaju stwierdzenie miało poprawić sytuację wewnątrz koalicji i uspokoić nastroje w serbskim elektoracie. Tak się nie stało.

Krytyczne nastawienie DF wobec premiera i rządu wzmocniła dodatkowo decyzja czarnogórskiego parlamentu o odwołaniu z funkcji ministra sprawiedliwości Vladimira Leposavicia²⁶. Minister bowiem podał w wątpliwość fakt, że w Srebrenicy doszło do ludobójstwa. Zakwestionował również zasadność wyroku Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze w tej sprawie. Za odwołaniem ministra V. Leposavicia zagłosowały nie tylko ugrupowania opozycyjne, ale także członkowie partii URA, natomiast parlamentarzyści DCG wstrzymali się od głosu. Ponownie Front Demokratyczny był przeciw i bronił kontrowersyjnych wypowiedzi ministra sprawiedliwości. Co więcej, jego członkowie zapowiedzieli bojkot prac w parlamencie i domagali się natychmiastowej zmiany premiera.

Przyjęcie rezolucji spotkało się z negatywną reakcją władz w Serbii. Prezydent Serbii A. Vučić oświadczył wówczas, że rezolucja przyjęta przez parlament Czarnogóry stanowi bezpośredni cios w interesy i godność narodu serbskiego, zapowiadając przy tym, że od tego momentu Serbia będzie ograniczać relacje z Czarnogórą do wymiaru gospodarczego. Jednocześnie podkreślił, że nadal będzie

68 [1], s. 123-143; O. Simić, *Remembering, visiting and placing the dead: Law, authority and genocide in Srebrenica*, „Law Text Culture” 2009, 13, s. 273; S. Biserko, *The Srebrenica genocide: Serbia in denial*, „Pakistan Horizon” 2012, 65 [3], s. 1-6; H. Karčić, *Remembering by resolution: The case of Srebrenica*, „Journal of Genocide Research” 2015, 17 [2], s. 201-210.

²⁶ S. Kajosević, *Vladimir Leposavić smijenjen zbog njegove izjave o Srebrenici*, 17.06.2021, <https://balkaninsight.com/sr/2021/06/17/vladimir-leposavic-smijenjen-zbog-njegove-izjave-o-srebrenici/> [21.05.2025].

zdecydowanie wspierał Serbów zamieszkujących terytorium tego państwa²⁷. W reakcji na wypowiedzi serbskich polityków oraz doniesienia publikowane w tamtym czasie w serbskich mediach, premier Czarnogóry Z. Krivokapić stwierdził, że w historii państwa nigdy wcześniej, w tak krótkim okresie, nie odnotowano ze strony Serbii tak wielu ataków wymierzonych w czarnogórskie władze. Podkreślił przy tym, iż to Czarnogóra, a nie Serbia, stanowi ojczyznę Serbów zamieszkujących jej terytorium.

Analizując ówczesną sytuację polityczną w Czarnogórze, należy podkreślić, że zmiana rządu była już wyłącznie kwestią czasu. Największe ugrupowanie współtworzące większość parlamentarną odmówiło dalszego poparcia dla gabinetu premiera Z. Krivokapicia. Front Demokratyczny, silnie wspierany przez władze w Serbii, konsekwentnie dążył do odsunięcia szefa rządu w Podgoricy, aby zapewnić sobie udział w nowym gabinecie. Podejmowane przez premiera próby łagodzenia sporów, a także koncentracja na kwestiach społecznych i gospodarczych, mająca na celu poprawę jakości życia obywateli, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

²⁷ A. Domachowska, *Serbia and Montenegro: Deteriorating relations between states*, „IEŚ Commentaries” 417, 16.07.2021, [https://ies.lublin.pl/en/comments/serbia-and-montenegro-deteriorating-relations-between-states/\[05.05.2025\]](https://ies.lublin.pl/en/comments/serbia-and-montenegro-deteriorating-relations-between-states/[05.05.2025]).

Część III

Rząd premiera Dritana Abazovicia

Analiza powyższych uwarunkowań jednoznacznie pokazuje, że gabinet Zdravko Krivokapicia już od chwili powołania obciążony był problemami wewnątrz koalicji. Napięcia pomiędzy politykami rządzącymi narastały szczególnie po zamieszkach, do których doszło w Cetinje podczas intronizacji nowego metropolity – dotychczasowego biskupa budiml-jansko-nikšićkiego Joanikije, bliskiego współpracownika zmarłego metropolity Amfilohije. Część czarnogórskiego społeczeństwa sprzeciwiała się intronizacji, w związku z czym jeszcze przed uroczystością organizowano liczne pokojowe protesty, wymierzone przeciwko wzmacnianiu w Czarnogórze wpływów Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, a tym samym Serbii. W związku z planowaną intronizacją głos zabrał również prezydent Milo Đukanović, apelując o zorganizowanie uroczystości w innym miejscu niż Cetinje – miejscowości o wyjątkowym znaczeniu historycznym i kulturowym dla Czarnogórców. Z kolei duchowni SPC podkreślali, że wydarzenie będzie miało jedynie religijny, a nie polityczny charakter, i apelowali o zachowanie spokoju społecznego. Do pierwszych incydentów w Cetinje doszło już 4 września, na dzień przed planowanymi uroczystościami. Natomiast eskalacja napięć nastąpiła dzień później. Demonstranci starli się z policją, rzucając w jej kierunku kamienie i petardy, a funkcjonariusze

użyli m.in. gumowych kul oraz gazu łzawiącego²⁸. Ostatecznie intronizacja odbyła się w monasterze w Cetinje – pod ścisłą ochroną policji. W wydarzeniu uczestniczył patriarcha SPC Porfirije. Następnie, jeszcze tego samego dnia, powrócił on do Podgoricy, aby wziąć udział w liturgii, w której uczestniczyło wielu wiernych, w tym również premier Z. Krivokapić²⁹.

Sama intronizacja wywołała nie tylko wzajemne oskarżenia między prezydentem a rządem, lecz także napięcia wewnątrz koalicji, zwłaszcza po zapowiedzi premiera dotyczącej przeprowadzenia wewnętrznego śledztwa w celu oceny przebiegu wydarzeń. Premier zasugerował przy tym konieczność odwołania ministra spraw wewnętrznych Sergeja Sekulovicia oraz szefa policji Zorana Brđanina. Obaj byli krytykowani przez partie proserbskie za to, że działali przeciwko intronizacji. Propozycjom tym sprzeciwił się wicepremier i lider URA – Dritan Abazović, który zagroził wręcz, że jeśli dojdzie do dymisji, jego partia opowie się za przeprowadzeniem wcześniejszych wyborów³⁰.

W kolejnych miesiącach partie proserbskie nieustannie opowiadały się za koniecznością utworzenia rządu technicznego i zorganizowania przedterminowych wyborów. Front Demokratyczny podkreślał, że nie zgadza się na brak swojego przedstawiciela w rządzie³¹. W styczniu 2022 r. D. Abazović zaproponował utworzenie nowego

²⁸ K. Pawłowski, A. Domachowska, *Czarnogóra: bilans „zysków i strat” po protestach przeciwko intronizacji metropolity Joanikija*, „Komentarze IEŚ” 445, 16.09.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-bilans-zyskow-i-strat-po-protestach-przeciwko-intronizacji-metropolity-joanikija/> [23.05.2025].

²⁹ Ibidem.

³⁰ S. Kajosevic, *Deputy PM's Threats Shake Montenegro's Fragile Coalition Govt*, 10.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/10/deputy-pms-threats-shake-montenegros-fragile-coalition-govt> [21.04.2025].

³¹ *Važno prekinuti sukob između Dritana i Krivokapića: neophodan razgovor za rešenje krize*, 23.01.2022, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/1078631/dritan-abazovic-zdravko-krivokapic-crna-gora-milan-knezevic> [23.04.2025].

rządu, w którym nie znalazłby się ani przedstawiciel DF, ani DPS. Pomysł ten uzyskał poparcie 31 parlamentarzystów z siedmiu różnych partii i koalicji: DPS, SDP, SD, BS, AL, AK oraz Partii Liberalnej (*Liberalna partija*, LP)³². Ostatecznie 4 lutego 2022 r. parlament Czarnogóry przegłosował wotum nieufności wobec rządu (za – 43, przeciw – 11, nie głosowało – 27)³³. Stało się to możliwe dzięki poparciu wniosku przez parlamentarzystów z URA, którzy do tego momentu współtworzyli większość parlamentarną. Wotum nieufności poparła również Demokratyczna Partia Socjalistów. Dotychczasowi koalicjanci oskarżyli URA o zdradę i sprzeniewierzenie się woli wyborców.

Lider URA argumentował, że nowy gabinet będzie w stanie skuteczniej sprawować władzę niż rząd premiera Z. Krivokapicia. W związku ze zmianą układu politycznego prezydent M. Đukanović wskazał D. Abazovicia jako kandydata na premiera³⁴. Ostatecznie 28 kwietnia 2022 r. parlament Czarnogóry udzielił wotum zaufania rządowi D. Abazovicia. Poparło go 45 posłów – z URA, proserbskiej Socjalistycznej Partii Narodowej (*Socijalistička*

³² M. Tašković, *Ko će koga pre smeniti? Krivokapić i Abazović zaratili inicijativama, sledi borba za svaki glas u Skupštini, a pobednik će biti poznat tek početkom februara*, 20.01.2022, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ko-ce-koga-pre-smeniti-krivokapic-i-abazovic-zaratili-inicijativama-sledi-borba-za-jef984w> [27.04.2025].

³³ S. Janković, *Izglasano nepovjerenje Vladi Zdravka Krivokapića*, 04.02.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/crna-gora-vlada-krivokapic-skupstina-smjena/31685479.html> [27.04.2025].

³⁴ *Mandatar Abazović: Svoj posao sam skoro završio*, 16.03.2022, <https://www.danas.rs/svet/region/mandatar-abazovic-svoj-posao-sam-skoro-završio/> [28.04.2025]; S. Brajović, *U februarskim smjenama samo Đukanović siguran*, 26.01.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-skupstina-krivokapic-smjena/31672563.html> [28.04.2025]; *Mandatar Abazović objavio program rada crnogorske Vlade*, 26.04.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/crna-gora-mandatar-program-vlada-dritan-abazovic/31821754.html> [05.05.2025]; *Đukanović dao mandat Abazoviću za sastav nove Vlade Crne Gore*, 03.03.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-abazovic/31734337.html> [05.05.2025].

narodna partija, SNP), SDP oraz ugrupowań reprezentujących mniejszości narodowe. Przeciw głosowało trzech członków Socjaldemokratów, natomiast parlamentarzyści z Frontu Demokratycznego i Demokratycznej Czarnogóry nie wzięli udziału w głosowaniu.

Nowy rząd kierował się podobnymi priorytetami, zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej, co gabinet Z. Krivokapicia. Premier D. Abazović (URA) podkreślał konieczność wzmocnienia rządów prawa w Czarnogórze, podjęcia skutecznej walki z przestępczością zorganizowaną, przyciągnięcia inwestycji zagranicznych, poprawy jakości życia wszystkich obywateli oraz przyspieszenia procesu integracji europejskiej³⁵. Funkcjonowanie rządu D. Abazovicia w dużej mierze zależało zatem przede wszystkim od poparcia DPS, co oznaczało, że – podobnie jak w przypadku poprzedników – nowy gabinet nie mógł swobodnie podejmować decyzji, nie biorąc pod uwagę stanowiska DPS, a w szczególności ówczesnego prezydenta M. Đukanovicia. Wobec tego można było zakładać, że rząd ten nie przetrwa próby czasu, zwłaszcza jeśli będzie dążył do uregulowania relacji z Serbską Cerkwią Prawosławną.

Wbrew wcześniejszym zapowiedziom, że rząd nie zamierza w najbliższym czasie zawierać kontrowersyjnego porozumienia z SPC (*Temeljni ugovor*), 3 sierpnia 2022 r. premier D. Abazović podpisał je w Podgoricy wraz z patriarchą SPC Porfirijem³⁶. Zgodnie z dokumentem, Serbskiej Cerkwi Prawosławnej zagwarantowano własność kościołów, świątyń, klasztorów oraz innych nieruchomości

³⁵ G. Andrić, *Crna Gora i politika: ko su nova, a ko stara lica u vladi Dritana Abazovića*, 28.04.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-61263923> [05.05.2025].

³⁶ *Crna Gora i Srpska pravoslavna crkva potpisali Temeljni ugovor*, 03.08.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/31971769.html> [05.05.2025].

na terytorium Czarnogóry³⁷. Decyzja premiera spotkała się ze sprzeciwem części Czarnogórców, którzy protestowali przeciwko podpisaniu porozumienia, zwłaszcza że jego treść nie była poddana konsultacjom społecznym. Warto podkreślić, że w sprawie podpisania porozumienia z SPC w rządzie nie było jednomyślności – 13 ministrów poparło jego zawarcie, a pięciu wstrzymało się od głosu. Podpisanie porozumienia skutkowało wycofaniem poparcia dla rządu przez DPS, co w konsekwencji doprowadziło do przegłosowania w parlamencie Czarnogóry wotum nieufności wobec gabinetu premiera D. Abazovicia (20 sierpnia 2022 r.)³⁸.

Zgodnie z konstytucją, prerogatywą prezydenta M. Đukanovicia było mianowanie nowego kandydata na premiera (*mandatar*)³⁹. Ugrupowania proserbskie, a także Demokratyczna Czarnogóra (DCG) wraz z URA zabiegały, by funkcję tę objął Milorad Lekić – doświadczony czarnogórski polityk, były dyplomata, niegdyś kandydat na prezydenta, a wówczas parlamentarzysta oraz przewodniczący Demokratycznego Sojuszu (*Demokratski savez*, DEMOS). Prezydent odmówił jednak jego nominacji, argumentując, że minął termin na zgłoszenie kandydatury, a także wskazując na wątpliwości co do posiadania przez niego większościowego poparcia w parlamencie⁴⁰.

³⁷ *Temeljni ugovor: Šta znači potpisivanje sporazuma Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve*, 03.08.2025, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62406362.amp> [05.05.2025].

³⁸ *Izglasano: Pala Vlada Dritana Abazovića*, 20.08.2022, <https://www.cdm.me/politika/poslanici-danas-o-nepovjerenju-vladi/> [12.05.2025].

³⁹ *Skupština Crne Gore proglasila Miodraga Lekića za mandataru*, 29.12.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/miodrag-lekic-mandatar-vlada-crna-gora/32199119.html> [12.05.2025].

⁴⁰ *Pregovori o novom mandataru u Crnoj Gori: Verbalna podrška Miodragu Lekiću*, 19.09.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/lekic-crna-gora-parlament/32041327.html> [12.05.2025].

Wobec sprzeciwu prezydenta, w listopadzie 2022 r. DF wraz z URA i DCG (41 głosów za) przegłosowały kontrowersyjne poprawki do ustawy o prezydencie (*Zakon o predsjedniku*)⁴¹, których celem było ograniczenie konstytucyjnych uprawnień głowy państwa. Zgodnie z przyjętymi zmianami to parlament, a nie rząd, miałby wybierać kandydata na premiera, jeśli prezydent nie zrobi tego w wyznaczonym terminie. Prezydent M. Đukanović początkowo odmówił podpisania ustawy i – zgodnie z przepisami konstytucyjnymi – odesłał ją do ponownego rozpatrzenia przez parlament⁴². Po tym, jak parlament ponownie ją przegłosował, prezydent był zmuszony do jej podpisania. Jednocześnie zaznaczył, że nie będzie stosował się do zapisów ustawy, uznając je za niekonstytucyjne. Problem polegał jednak na tym, że jedyną instytucją uprawnioną do oceny zgodności ustawy z konstytucją był Trybunał Konstytucyjny, który nie funkcjonował z powodu braku wymaganej liczby sędziów (3 z 7), co uniemożliwiało osiągnięcie kworum⁴³. Co więcej, prezydent stwierdził, powołując się na opinie prawników, że jeśli do 16 marca 2023 r. nie zostanie wybrany nowy rząd, podejmie decyzję o rozwiązaniu parlamentu i ogłosi przedterminowe wybory. Warto zaznaczyć, że uchwalone zmiany w ustawie o prezydencie spotkały

⁴¹ S. Janković, *Parlamentarna većina izmijenila Zakon o predsjedniku na zahtjev DF*, 01.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-nadleznosti/32110899.html> [12.05.2025].

⁴² Đukanović odbio da proglasi zakon o 'prenosu' svojih nadležnosti na Skupštinu, 07.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/32119307.html> [12.05.2025].

⁴³ L. Šćepanović, *Kratko i jasno: Blokada crnogorskog pravosuđa koja je zabrinula Brisel*, 31.10.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/cg-pravosudje-brisel-blokada/32109014.html> [12.05.2025]; *Zbog treće Vlade DF želi nadležnost Đukanovića da prenese na Skupštinu*, 01.11.2022, <https://www.standard.co.me/politika/zbog-trece-vlade-df-zeli-nadleznost-djukanovica-da-prenese-na-skupstinu> [12.05.2025]. Zob. szerzej: A. Domachowska, *Niestabilność polityczna Czarnogóry w okresie działalności tzw. rządu technicznego (2022-2023)*, „Studia Politologiczne” 2024, 73 (73), s. 104-121.

się z krytyką nie tylko ze strony opozycji – DPS otwarcie oskarżała DF, URA i DCG o dokonanie zamachu stanu – lecz także ze strony społeczności międzynarodowej, w tym USA i UE, które wyraziły sprzeciw wobec wprowadzonych zmian w ustawie o prezydencie⁴⁴.

Zgodnie z wcześniejszymi zapowiedziami, 17 marca 2023 r., tuż przed pierwszą turą wyborów prezydenckich, prezydent M. Đukanović, powołując się na konstytucję, ogłosił termin przedterminowych wyborów parlamentarnych na 11 czerwca 2023 r., zaś dzień wcześniej podjął decyzję o rozwiązaniu parlamentu⁴⁵.

⁴⁴ *Crna Gora i politika: Predsednik Milo Đukanović zakazao vanredne parlamentarne izbore za 11. jun*, 16.03.2023, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64982528> [15.05.2025]; *EU zabrinuta zbog izmjena crnogorskog Zakona o predsjedniku*, 08.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-zabrinuta-crna-gora-zakon-predsjednik/32121238.html> [15.05.2025].

⁴⁵ *Crna Gora i politika: Predsednik Milo Đukanović*, op. cit.

Część IV

Rząd premiera Milojko Spajicia

Nadchodzące zmiany na czarnogórskiej scenie politycznej sygnalizowały zarówno wybory lokalne z 2022 r., jak i wybory prezydenckie przeprowadzone w marcu i kwietniu 2023 r. Szczególnie wybory lokalne po raz pierwszy ujawniły wyraźne poparcie społeczne dla nowego ugrupowania – Ruchu Europa Teraz! (*Pokret Evropa Sad!*, PES). Jego współzałożycielami byli Milojko Spajić i Jakov Milatović. Obaj pojawili się w czarnogórskiej polityce dopiero w 2020 r., gdy zostali członkami rządu Zdravko Krivokapicia: M. Spajić objął tekę ministra finansów, a J. Milatović – ministra rozwoju gospodarczego. Obaj posiadali doświadczenie międzynarodowe oraz zawodowe związki z sektorem bankowym. Odwołując się do programu społeczno-gospodarczego realizowanego w okresie rządów premiera Z. Krivokapicia, który stał się bezpośrednią inspiracją dla nazwy nowej partii politycznej, ugrupowanie przyjęło nazwę identyczną z tym programem – „Europa Teraz!” (*Evropa sad!*). Program zaprezentowano w listopadzie 2021 r.: zakładał on m.in. podniesienie płacy minimalnej do 450 EUR, a średniej do niemal 700 EUR, co przyczyniło się do wzrostu popularności obu ówczesnych ministrów⁴⁶.

⁴⁶ *Novajlije u politici: Zašto je došlo do sukoba Milatovića i Spajića?*, 02.09.2023, <https://www.danas.rs/svet/region/sukob-milatovic-spajic/> [21.05.2025]; Vla-

Ruch Europa Teraz! swój pierwszy sukces polityczny odniósł we wspomnianych już wyborach lokalnych w Podgoricy, zajmując drugie miejsce (za DPS) i w konsekwencji współtworząc nowe władze stolicy państwa⁴⁷. Kolejnym istotnym momentem były wybory prezydenckie w marcu 2023 r., które również zapoczątkowały proces zmian w Czarnogórze. O reelekcję ubiegał się wówczas prezydent M. Đukanović, pozostający niekwestionowanym liderem Demokratycznej Partii Socjalistów. Początkowo reprezentantem PES! miał być jej lider M. Spajić, jednak Państwowa Komisja Wyborcza (*Državna izborna komisija*, DIK) nie przyjęła jego kandydatury z powodu posiadania przez niego podwójnego obywatelstwa: czarnogórskiego i serbskiego, co jest niezgodne z obowiązującym prawem⁴⁸. Tłumaczył on wówczas, że wniosek o uzyskanie serbskiego obywatelstwa złożył tylko dlatego, aby móc podróżować do Japonii bez konieczności ubiegania się o wizę. Jednocześnie zapowiedział, że zamierza złożyć wniosek o zrzeczenie się serbskiego obywatelstwa⁴⁹. Pomimo to PES! musiał zgłosić nowego kandydata na prezydenta, którym został J. Milatović, współzałożyciel partii.

da Crne Gore, *Analiza i prezentacija programa „Evropa sad!”*, 04.11.2021, <https://www.gov.me/clanak/analiza-i-prezentacija-programa-evropa-sad> [21.05.2025].

⁴⁷ A. Miladinović, *Lokalni izbori i Crna Gora: DPS gubi vlast u Podgorici i brojnim opštinama, uspeh novajlija na izborima*, 24.10.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-63368943> [21.05.2025].

⁴⁸ A. Jagiełło-Szostak, *Czarnogóra: przed wyborami prezydenckimi*, „Komentarze IEŚ” 805, 10.03.2023, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-przed-wyborami-prezydenckimi/>; S. Janković, *Pasoš Srbije u džepu kandidata za predsjednika Crne Gore*, 17.02.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/moze-li-milojko-spajic-biti-kandidat-predsjednik-crna-gora/32276378.html> [21.05.2025].

⁴⁹ *Spajić: Podneo sam zahtev za otpust iz srpskog državljanstva*, 16.02.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/milojko-spajic-srpsko-drzavljanstvo/32274827.html> [21.05.2025].

Koalicja DF na swojego kandydata wystawiła natomiast Andriję Mandicia⁵⁰, który podczas kampanii przeszedł znaczącą „metamorfozę”. W przeciwieństwie do wcześniejszej, zdecydowanie proserbskiej polityki, skoncentrowanej na obronie interesów Serbów mieszkających w Czarnogórze, starał się przekonać wyborców, że jest politykiem koalicyjnym, gotowym na rozmowę „z każdym”, zaś jego najważniejszym celem jest doprowadzenie do załagodzenia napięć w państwie – przede wszystkim tych między Czarnogórcami a Serbami. W swoich wystąpieniach akcentował również, że priorytetem Czarnogóry jest uzyskanie członkostwa w Unii Europejskiej⁵¹.

Oprócz trzech głównych kandydatów reprezentujących najważniejsze ugrupowania polityczne w Czarnogórze, w wyborach prezydenckich w 2023 r. wzięło udział także czterech innych kandydatów: Jovan Radulović – jako kandydat niezależny, Goran Danilović – reprezentujący Zjednoczoną Czarnogórę (*Ujedinjena Crna Gora*, UCG), Aleksa Bečić – lider Demokratycznej Czarnogóry, oraz Draginja Vuksanović z SDP⁵².

W pierwszej turze wyborów prezydenckich najwięcej głosów uzyskał dotychczasowy prezydent M. Đukanović – 35,3%, natomiast drugie miejsce zajęł J. Milatović – 28,9%⁵³ (zob. tab. 2), który zapowiedział, że w drugiej

⁵⁰ M. Radulović, *Andrija Mandić predsjednički kandidat*, 02.02.2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/641567/andrija-mandic-predsjednicki-kandidat> [21.05.2025].

⁵¹ *Mandić: U drugom krugu predsjedničkih izbora bićemo Đukanović i ja*, 13.03.2023, <https://www.antenam.net/predsjednickiizbori2023/279862-mandic-snazno-podrzavam-otvoren-i-balkan> [21.05.2025].

⁵² *Sedam kandidata za novog predsjednika Crne Gore*, 04.03.2023, <https://balkans.aljazeera.net/amp/news/balkan/2023/3/4/sedam-kandidata-na-izborima-u-crnoj-gori-medju-njima-i-influenser> [21.05.2025].

⁵³ Kolejne miejsca w pierwszej turze wyborów prezydenckich zajęli: A. Mandić (19,32%), A. Bečić (11,10%), D. Vuksanović Stanković (3,15%), G. Danilović (1,38%) oraz J. Radulović (0,76%).

turze wyborów, zaplanowanych na 2 kwietnia 2024 r., to on „odeśle na emeryturę polityczną” M. Đukanovicia⁵⁴. W prowadzonej kampanii J. Milatović koncentrował się właśnie na konieczności odsunięcia od władzy charyzmatycznego lidera DPS, którego obwiniał o nepotyzm, korupcję i klientelizm, a jednocześnie przypominał o swoich dokonaniach jako ministra w rządzie premiera Z. Krivokapicia. W związku z tym często poruszał także problematykę społeczną i gospodarczą, wskazując na potrzebę przyspieszenia rozwoju Czarnogóry oraz poprawy jakości życia jej obywateli⁵⁵.

Tab. 2. Wyniki pierwszej tury wyborów prezydenckich w Czarnogórze (2023 r.)

Kandydat	Uzyskany wynik [%]
Milo Đukanović	35,37
Jakov Milatović	28,92
Andrija Mandić	19,32
Aleksa Bečić	11,10
Draginja Vuksanović	3,15
Goran Danilović	1,38
Jovan Radulović	0,76

Opracowanie własne na podstawie DIK⁵⁶

Ostatecznie o wyniku wyborów rozstrzygnęła druga tura, w której frekwencja wyniosła 70,4%. Nowym prezydentem – z poparciem 58,88% głosów – został J. Milatović, podczas gdy lider DPS otrzymał 41,12%⁵⁷ poparcia. Wraz z porażką M. Đukanovicia faktycznie zakończył się okres ponad trzech dekad rządów DPS w Czarnogórze.

⁵⁴ Spajić: *Podneo sam zahtev*, op. cit.
⁵⁵ N. Đurić, *Jakov Milatović za „Politiku”: Pobediću Đukanovića u drugom krugu*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/542762/jakov-milatovic-milo-djukanovic-predsednik-izbori-crna-gora> [25.05.2025].
⁵⁶ Ibidem.
⁵⁷ Crna Gora, Državna Izborna Komisija, *Konačne rezultate izbora za predsjednika Crne Gore*, <https://www.dik.co.me/images/DIK-media/izbori/predsjednicki/2023/konacni-rezultati-2023.pdf>.

Zwycięstwo J. Milatovicia niewątpliwie wzmocniło pozycję PES! przed zaplanowanymi na 11 czerwca 2023 r. wyborami parlamentarnymi, które zakończyły rządy premiera D. Abazovicia. W przeciwieństwie do wyborów z 2020 r., tym razem to nie DPS uzyskała największe poparcie społeczne: pierwsze miejsce zdobyła nowa siła na czarnogórskiej scenie politycznej – Ruch Europa Teraz! (zob. tab. 3)⁵⁸.

Tab. 3. Wyniki wyborów parlamentarnych w Czarnogórze w 2023 r.

Partia polityczna/koalicja wyborcza	[%] zdobytych głosów	Liczba zdobytych mandatów parlamentarnych
Ruch Europa Teraz!	25,5	24
Demokratyczna Partia Socjalistów	23,2	21
Koalicja „Dla przyszłości Czarnogóry”	14,7	13
Koalicja Aleksa i Dritana – Odważnie się liczy! (<i>Aleksa i Dritan – Hrabro se broji!</i>)	12,4	11
Partia Boszniacka	7	6
Socjalistyczna Partia Narodowa – Demokratyczny Sojusz – DEMOS	3,1	2
Albańskie Forum (<i>Forum Shqiptar</i> , FSh)	1,9	2
Albańska Alternatywa (<i>Alternativa Shqiptare</i> , ASH)	1,5	1
Chorwacka Inicjatywa Obywatelska (<i>Hrvatska građanska inicijativa</i> , HGI)	0,7	1

Opracowanie własne na podstawie DIK⁵⁹

Sukces PES! nie oznaczał jednak szybkiego utworzenia nowego rządu. Wynik wyborczy ugrupowania przełożył się na 24 mandaty w 81-osobowym parlamencie, co oznaczało konieczność rozpoczęcia negocjacji z potencjalnymi przyszłymi koalicjantami. Już w czasie kampanii wyborczej

⁵⁸ Crna Gora, Državna Izborna Komisija, *Parlamentarni izbori – 11.06.2023. Ko-načni rezultati po biračkim mjestima*, <https://www.dik.co.me/images/DIK-media/izbori/parlamentarni/2023/Konacni-rezultati-po-birackim-mjestima.pdf>.

⁵⁹ Ibidem.

PES! podkreślał, że nie zamierza tworzyć rządu ani z DPS, ani z URA. Zatem konieczne było osiągnięcie porozumienia przede wszystkim z ugrupowaniami reprezentującymi Serbów żyjących w Czarnogórze oraz z partiami reprezentującymi mniejszości narodowe. Rozmowy toczyły się bardzo długo i ostatecznie dopiero 31 października 2023 r.⁶⁰ parlament Czarnogóry zagłosował za powołaniem nowego rządu (przy 46 głosach za, 19 przeciw oraz jednym wstrzymującym się).

Nowym premierem został lider Ruchu Europa Teraz! – Milojko Spajić, któremu udało się zawrzeć porozumienie aż z siedmioma partiami w celu uzyskania większości parlamentarnej, tj.:

- Nową Serbską Demokracją (*Nova srpska demokracija*, NOVA)
- Demokratyczną Partią Ludową (*Demokratska narodna partija*, DNP)
- Demokratyczną Czarnogórą
- Socjalistyczną Partią Ludową
- Związkiem Obywateli CIVIS
- koalicją Forum Albańskie
- Sojuszem Albańskim.

Kluczowym elementem zawartego porozumienia była kwestia wykluczenia polityków ugrupowań proserbskich z nowego rządu, mimo że ugrupowania te ponownie współtworzyły większość parlamentarną. Zarówno NOVA, jak i DNP udzieliły rządowi wsparcia, uzyskując w zamian stanowisko przewodniczącego parlamentu dla A. Mandića⁶¹, a także możliwość nominowania własnych kandyda-

⁶⁰ Należy dodać, że pierwsze powyborcze posiedzenie nowego parlamentu Czarnogóry rozpoczęło się 27 lipca, ale z uwagi na to, że nie zdołano wówczas wybrać przewodniczącego, posiedzenie zostało wznowione 30 października.

⁶¹ Podczas kontynuacji pierwszego posiedzenia parlamentu, zwołanego 30 października 2023 r., przede wszystkim dokonano wyboru przewodniczącego.

tów do zarządów spółek państwowych oraz na stanowiska ambasadorskie.

Uzgodniono również, że po upływie roku przedstawiciele tych dwóch ugrupowań wejdą w skład zrekonstruowanego rządu. Obejmą wówczas stanowisko wicepremiera ds. infrastruktury oraz cztery ministerstwa: transportu, turystyki, edukacji oraz planowania przestrzennego i urbanistyki. Do tego czasu w tych resortach mieli zasiadać sekretarze wybierani przez obie partie. Decyzja o wyborze A. Mandicia wywołała protesty obywatelskie, zorganizowane przed budynkiem parlamentu, wspierane przez ugrupowania opozycyjne⁶². Według opozycji nowy rząd został utworzony przez ugrupowania o charakterze antyczarnogórskim, antyeuropejskim i prorosyjskim⁶³.

Równocześnie gabinet premiera M. Spajicia zapowiedział wdrożenie reform społeczno-gospodarczych, które miały na celu poprawę jakości życia obywateli. Priorytetami gabinetu były: ograniczenie bezrobocia, podniesienie płacy minimalnej oraz minimalnej emerytury. Premier zadeklarował, że od 1 stycznia 2024 r. minimalna emerytura wyniesie 450 EUR, a w kolejnym roku średnie wynagrodzenie miało osiągnąć poziom 1000 EUR⁶⁴.

Został nim A. Mandić, uzyskując 49 głosów spośród 81 wszystkich członków parlamentu, N. Dragaš, B. Matojašević, *Mandić izabran za predsjednika Skupštine Crne Gore: Svijet je na ivici sukoba, zato moramo biti ujedinjeni*, 30.10.2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/679775/mandic-izabran-za-predsjednika-skupstine-crne-gore-svijet-je-na-ivici-sukoba-zato-moramo-biti-ujedinjeni> [21.05.2025].

⁶² N. Borozan, A. Ljumović, *Protest protiv novog šefa crnogorskog parlamenta*, 30.10.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/protest-andrija-mandic-predsjednik-skupstina-crna-gora/32660469.html> [23.05.2025].

⁶³ J. Agić, *Izbor Andrije Mandića kao pobjeda velikosrpskih i proruskih snaga*, 04.11.2023, <https://balkans.aljazeera.net/amp/teme/2023/11/4/izbor-andrije-mandica-kao-pobjeda-velikosrpskih-i-proruskih-snaga> [21.05.2025].

⁶⁴ A. Domachowska, *Rząd Milojko Spajicia w Czarnogórze*, „Komentarze IES” 997, 14.11.2025, <https://ies.lublin.pl/komentarze/rzad-milojko-spajicia-w-czarnogorze/> [05.06.2025].

Rząd planował również zwiększenie nakładów na edukację i infrastrukturę, a w zamyśle premiera Czarnogóra miała stać się „bałkańską Szwajcarią” i „Singapurem Europy”. M. Spajić podkreślał ponadto konieczność stworzenia warunków do pełnej realizacji wolności mediów i wolności słowa oraz zdecydowanej walki z korupcją i przestępczością zorganizowaną⁶⁵. W polityce zagranicznej rząd zamierzał dążyć przede wszystkim do uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej, a także wzmacniać relacje z partnerami euroatlantyckimi, co obejmowało m.in. zwiększenie udziału Czarnogóry w misjach NATO oraz modernizację sił zbrojnych.

Kontynuując swoje zapewnienia formułowane podczas kampanii wyborczej, premier w sposób zdecydowany zaznaczył, że podziały etniczno-narodowe oraz napięcia istniejące w czarnogórskim społeczeństwie powinny przejść do historii, aby Czarnogóra stała się państwem wszystkich jej obywateli. W tym kontekście niezwykle ważnym zadaniem, które stało przed rządem premiera M. Spajicia, było zorganizowanie spisu powszechnego⁶⁶. Stanowi on bowiem w Czarnogórze kwestię polityczną (wzmacniającą podziały w wielonarodowym społeczeństwie), a nie jedynie statystyczną. Warto zauważyć, że zgodnie z harmonogramem

⁶⁵ *Izabrana 44. Vlada, Spajić očekuje pun mandat*, 31.10.2023, <https://rtcg.me/vijesti/politika/482594/izabrana-44-vlada-spajic-ocekjuje-pun-mandat.html> [05.06.2025].

⁶⁶ Wyniki spisu powszechnego zostały ogłoszone rok później – w październiku 2024 r. Zgodnie z nimi w Czarnogórze żyje 633 158 mieszkańców, co oznacza, że w porównaniu z poprzednim spisem ludności (2011 r.) liczba ta zwiększyła się o dwa punkty procentowe. Jest to ewenement na Bałkanach, gdzie w pozostałych państwach odnotowano spadek ludności i kluczowym wyzwaniem, przed którymi stoją wszystkie państwa regionu, pozostaje depopulacja oraz emigracja, zwłaszcza młodego i wykształconego pokolenia. Wyniki spisu wskazały na spadek liczby Czarnogórców (41,2%), a wzrost liczby Serbów (32,93%). V. Miladinović, *Popis u Crnoj Gori: Da li se nešto suštinski promenilo – Čitajte u Nedeljniku*, 27.10.2024, <https://www.nedeljnik.rs/popis-u-crnoj-gori-da-li-se-nesto-sustinski-promenilo-citajte-u-nedeljniku/> [28.05.2025].

spis powszechny powinien odbyć się już w 2021 r. Jednak ze względu na pandemię COVID-19, a następnie niestabilną sytuację polityczną w czasie rządów premiera D. Abazovicia, jego przeprowadzenie musiało zostać przełożone. Ostatecznie odbył się on w grudniu 2023 r.⁶⁷, co było możliwe dzięki zawartemu porozumieniu między rządem a opozycją oraz przedstawicielami mniejszości narodowych żyjących w Czarnogórze.

Zaledwie kilka miesięcy po utworzeniu nowego rządu pojawiły się także spory na linii premier – prezydent⁶⁸, czyli pomiędzy dwoma współzałożycielami rządzącego PES!. Coraz częściej prezydent J. Milatović publicznie krytykował rząd oraz premiera M. Spajicia. Odmawiał podpisywania niektórych ustaw, w związku z czym były one kierowane do parlamentu w celu ponownego rozpatrzenia. Ostatecznie w lutym 2024 r. prezydent ogłosił swoją rezygnację z pełnienia jakichkolwiek funkcji w PES!. Decyzję uzasadniał przekonaniem, że ówczesna działalność ugrupowania była sprzeczna z tym, co – jak podkreślał – wspólnie z M. Spajiciem obiecywali społeczeństwu, gdy zakładali partię w 2022 r.⁶⁹ Przypomniał, że gwarantowali wówczas zachowanie przejrzystości w podejmowanych przez siebie działaniach, prowadzenie dialogu z obywatelami oraz realizowanie polityki inkluzywnej. Opisując zatem kształtujące się wówczas relacje na linii premier – prezydent, można

⁶⁷ A. Domachowska, *Wyniki spisu powszechnego w Czarnogórze: reakcje polityczne*, „Komentarze IEŚ” 1241, 15.11.2024, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyniki-spisu-powszechnego-w-czarnogorze-reakcje-polityczne/> [08.06.2025].

⁶⁸ Np. dot. organizacji posiedzeń Rady Obrony i Bezpieczeństwa, rządowego programu gospodarczego „Europa Teraz 2”, wyboru ambasadorów Czarnogóry.

⁶⁹ *Milatović podnio ostavku na sve funkcije u Pokretu Evropa sad*, 24.02.2024, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2024/2/24/milatovic-podnio-ostavku-na-sve-funkcije-u-pokretu-evropa-sad> [28.05.2025]; *Ostavka Milatovića na sve funkcije u Pokretu Evropa sad*, 24.02.2024, <https://direktno.rs/vesti/svet/513360/jakov-milatovic-ostavka-funkcije-pokret-evropa-sad.html> [28.05.2025].

posłużyć się terminem koabitacji, mimo że dwie najważniejsze osoby w państwie wywodziły się z tej samej partii politycznej. Warto dodać, że do sporów między nimi dochodziło już w czasie formowania rządu: J. Milatović miał się wówczas opowiadać za utworzeniem koalicji zarówno z URA, jak i Demokratyczną Czarnogórą, czemu sprzeciwiał się M. Spajić. Prezydent twierdził nawet, że dobrze by było, gdyby w nowym rządzie znalazło się miejsce i dla partii URA, i dla proserbskiego DF⁷⁰.

Napięcia między prezydentem a premierem pogłębiły się również w związku z obsadą Trybunału Konstytucyjnego (*Ustavni sud*). W grudniu 2024 r. parlamentarna komisja konstytucyjna (*Ustavna komisija*) uznała, że spełnione zostały warunki do przejścia na emeryturę trzech z sześciu ówczesnych sędziów Trybunału Konstytucyjnego, i podjęła decyzję o ogłoszeniu naboru na ich miejsca. Na tej podstawie parlament stwierdził wygaśnięcie mandatu sędzi Dragany Đuranović. Spotkało się to z ostrą krytyką ze strony nie tylko opozycji, ale też prezydenta, który stwierdził, że komisja bezprawnie przejęła kompetencje Trybunału. Z kolei DPS oskarżyła większość parlamentarną o polityczne przejęcie tej instytucji⁷¹.

Utrzymujące się nieporozumienia między prezydentem a premierem uniemożliwiały zwołanie posiedzenia Rady Obrony i Bezpieczeństwa (*Savjet za odbranu i bezbjednost*)⁷². Na grudniowym posiedzeniu w 2024 r. planowano omówić sprawę odwołania szefa Sztabu Generalnego Armii Czarnogóry, Zorana Lazarevicia, o co zabiegał minister

⁷⁰ *Novajlije u politici*, op. cit.

⁷¹ M. Rudović, *Vlast preuzela nadležnost Ustavnog suda, upozorio crnogorski predsjednik Milatović*, 18.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/predsjednik-milatovic-ustavni-sud-vlast-nadleznost/33244278.html> [29.05.2025].

⁷² Rada Obrony i Bezpieczeństwa, najwyższy organ ds. obrony. Decyzje na posiedzeniach Rady zapadają jednomyślnie.

obrony Dragan Krapović. Prezydent sprzeciwiał się jednak tej propozycji, argumentując, że żądanie odwołania szefa Sztabu Generalnego nie zostało odpowiednio uzasadnione. Warto dodać, że Z. Lazarević został wybrany na szefa Sztabu Generalnego w 2022 r., podczas posiedzenia Rady, któremu przewodniczył ówczesny prezydent M. Đukanović⁷³.

Niekończące się spory przyczyniły się do spadku popularności ugrupowania PES!, co uwidoczniło się w czasie przedterminowych wyborów lokalnych w Podgoricy, które odbyły się 29 września 2024 r. Do ich przeprowadzenia doszło właśnie w wyniku otwartego konfliktu na linii premier – prezydent. Po tym, jak J. Milatović podjął decyzję o opuszczeniu szeregów partii, podobny krok uczyniła część radnych PES! właśnie w stolicy Czarnogóry, co w konsekwencji przełożyło się na skrócenie mandatu lokalnych władz. Prezydent J. Milatović osobiście zaangażował się w kampanię wyborczą, a jego nazwisko znalazło się na liście „Za lepszą Podgoricę – Jakov Milatović”, (*Za bolju Podgoricu – Jakov Milatović*), na której – obok byłych radnych PES! – znaleźli się też członkowie opozycyjnej partii URA. Choć zwycięstwo w Podgoricy ponownie odniosła DPS, zdobywając 18 mandatów, to wciąż nie była ona w stanie utworzyć rządzącej większości. Drugie miejsce zajęła PES! (w koalicji z Demokratyczną Czarnogórą), zdobywając 14 mandatów, co było jednak gorszym wynikiem niż w poprzednich wyborach. Tuż za nią znalazła się partia popierana przez prezydenta, która uzyskała 13 mandatów, natomiast DF zdobył sześć mandatów⁷⁴.

⁷³ A. Durović, *Sukob predsjednika i premijera prepreka na putu evropskih integracija Crne Gore?*, 11.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vojska-vlada-predsjednik-crna-gora-generalstab/33236316.html> [02.06.2025].

⁷⁴ Podgorica: DPS 19, PES / Demokrate 14, ZBPG 13, Milatović i URA 6, ES 3, SEP i Preokret po 2, <https://www.portalanalitika.me/clanak/podgorica-ovo-su-preliminarni-rezultati-danasnjih-izbora-uzivo> [02.06.2025].

Na przewodniczącą parlamentu Podgoricy ponownie wybrano Jelenę Borovinić Bojović, pełniącą tę funkcję już w poprzedniej kadencji. Tym samym przedterminowe wybory lokalne nie przyniosły zasadniczych zmian w strukturze władz stolicy – nadal rządzą przedstawiciele PES!, DF oraz ugrupowania wspieranego przez prezydenta⁷⁵. Pomimo silnego sporu pomiędzy prezydentem a premierem udało się im osiągnąć porozumienie co do kształtu nowych władz w Podgoricy.

Konflikt z prezydentem nie był jedynym wyzwaniem, z jakim musiał się zmagać premier M. Spajić. Równie poważnym problemem okazały się napięcia wewnątrz samej koalicji rządowej. Od początku zakładano, że największe zagrożenie dla stabilności obecnego rządu Czarnogóry mogą stanowić ugrupowania prorosyjskie i proserbskie, a także objęcie przez A. Mandicia stanowiska przewodniczącego parlamentu. Politycy tych ugrupowań od lat prezentowali bowiem poglądy sprzeczne z programem rządu M. Spajicia, wzywając do wycofania Czarnogóry z NATO, konsekwentnie opowiadając się za rewizją uznania Kosowa oraz otwierając sprzeciwiając się nakładaniu sankcji na Rosję. Zgodnie z przewidywaniami, współtworzące większość parlamentarną ugrupowania proserbskie nie zrezygnowały z realizacji własnej agendy politycznej, skoncentrowanej na wzmacnianiu pozycji Serbów w Czarnogórze oraz umacnianiu relacji z Serbią. Chcąc podkreślić solidarność z Belgradem, ugrupowaniom proserbskim, a przede wszystkim A. Mandiciowi, udało się doprowadzić do przyjęcia (28 czerwca 2024 r.) przez parlament Czarnogóry Rezolucji o ludobójstwie w obozach w Jasenovcu,

⁷⁵ *Formirana vlast u Podgorici, uprkos sukobu koalicionih partnera*, 29.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/dogovorena-nova-stara-vlast-u-podgorici/33255101.html> [06.06.2025].

Dachau i Mauthausen (*Rezolucija o genocidu u sistemu logora Jasenovac i logorima Dahauu i Mauthauzenu*)⁷⁶. Stano-
 wiła ona odpowiedź ugrupowań proserbskich na poparcie
 przez rząd Czarnogóry rezolucji ONZ w sprawie ludobójstwa
 w Srebrenicy (23 maja 2024 r.)⁷⁷. Kontrowersyjna rezolucja
 została przyjęta minimalną większością głosów – popar-
 ło ją 41 parlamentarzystów. Opozycja czarnogórska opu-
 ściła salę obrad na czas głosowania, a wraz z nią również
 Miodrag Laković, przewodniczący klubu parlamentarnego
 PES!⁷⁸. Jednocześnie opozycja skrytykowała przyjęcie re-
 zolucji, uznając ją za działanie czysto polityczne, mające
 na celu utrzymanie jedności w ramach koalicji rządowej.

Przewodniczący parlamentu Czarnogóry A. Mandić –
 choć twierdził, że nie konsultował swoich działań w zakresie
 przygotowania tekstu rezolucji z władzami w Belgradzie⁷⁹
 – niewątpliwie pozostaje pod silnym wpływem prezydenta
 Serbii Aleksandara Vučića. Decyzja A. Mandicia o przed-
 łożeniu projektu rezolucji wprost wpisuje się w prowa-
 dzoną przez Serbię politykę historyczną, która ma na celu

⁷⁶ Tuż przed głosowaniem przyjęto poprawkę, na mocy której dodano informa-
 cje dot. obozów znajdujących się w Austrii i w Niemczech, w których również,
 podobnie jak w Jasenovcu, zginęli Serbowie i przedstawiciele innych narodów
 w latach II wojny światowej.

⁷⁷ B. Visnjic, *Rezolucija o Srebrenici: Kritike Crnoj Gori da udovoljava Srbima*,
 07.05.2024, <https://balkaninsight.com/sr/2024/05/07/rezolucija-o-srebrenici-kritike-crnoj-gori-da-udovoljava-srbima/> [06.06.2025]; A. Mioč, *Tahirović o Rezoluciji o Srebrenici: Crna Gora je ostavila Srbiju izolovanu u ovom dijelu Evrope*, 24.05.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/rezolucija-o-srebrenici-svjedok-genocida-tahirovic-murat/32962147.html> [07.06.2025]; P. Milić, *Spajić: Crna Gora će podržati Rezoluciju UN o Srebrenici*, 09.05.2024, <https://www.glasamerike.net/amp/spajic-crna-gora-ce-podrzati-rezoluciju-un-o-srebrenici/7604481.html> [08.06.2025].

⁷⁸ *Skupština Crne Gore usvojila rezoluciju o Jasenovcu, opozicija napustila gla-
 sanje*, 28.06.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/skupstina-crne-gore-jasenovac/33013320.html> [08.06.2025].

⁷⁹ *Mandić: Lično sam predložio Rezoluciju o Jasenovcu, Vučić nema ništa sa tim*,
 29.06.2024, <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/mandic-licno-sam-predlozio-rezoluciju-o-jasenovcu-29-6-2024> [09.06.2025].

wiktylizację całego narodu serbskiego i upamiętnianie serbskich ofiar, szczególnie z okresu II wojny światowej, przy jednoczesnym „zapominaniu” o wydarzeniach mających miejsce w latach 90. XX w.

Zgodnie z rezolucją, 22 kwietnia ustanowiono Dniem Pamięci o Ludobójstwie w Jasenovcu. Podkreślono znaczenie tego miejsca jako symbolu śmierci niewinnych osób, potępiono wszelkie próby negowania ludobójstwa oraz wezwano do zachowania pamięci o tych tragicznych wydarzeniach, m.in. poprzez działania edukacyjne mające zapobiegać wszelkim formom rewizjonizmu.

Jeszcze przed przyjęciem rezolucji o Jasenovcu swój sprzeciw wobec niej zgłosiły władze Chorwacji, wskazując, że może ona negatywnie wpłynąć na stosunki chorwacko-czarnogórskie. Po jej uchwaleniu premier Chorwacji Andrej Plenković podkreślił, że dokument nie świadczy o chęci władz w Podgoricy do budowania dobrosąsiedzkich relacji, istotnych z punktu widzenia procesu akcesji do Unii Europejskiej⁸⁰. W odpowiedzi na poparcie przez część polityków kontrowersyjnej rezolucji dotyczącej Jasenovca, przyjętej przez parlament Czarnogóry, rząd Chorwacji wysłał sygnał ostrzegawczy w postaci decyzji o uznaniu za *persona non grata* dwóch czołowych liderów ugrupowań proserbskich – Andriji Mandića i Milana Kneževića – oraz Aleksy Bečića, przewodniczącego Demokratycznej Czarnogóry⁸¹.

Napięcia na linii Podgorica – Zagrzeb starał się łagodzić prezydent Czarnogóry, Jakov Milatović, który rozmawiał telefonicznie z prezydentem Chorwacji, Zoranem

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ *Hrvatska proglasila Mandića, Kneževića i Bečića nepoželjnima*, 25.07.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/hrvatska-crna-gora-mandic-knezevic-becic-persona/33050268.html> [09.06.2025].

Milanoviciem. Obaj przywódcy zgodzili się, że należy zachować i kultywować pamięć historyczną o wszystkich ofiarach ludobójstwa w Jasenovcu, a nie wykorzystywać ofiary do celów politycznych. Prezydent Z. Milanović podkreślił również, że priorytetami Czarnogóry są zachowanie dobrosąsiedzkich stosunków z Chorwacją oraz integracja z Unią Europejską⁸².

Premier M. Spajić, mimo przewidywanych negatywnych konsekwencji związanych z przyjęciem przez parlament Czarnogóry Rezolucji o ludobójstwie w obozach w Jasenovcu, Dachau i Mauthausen, został zmuszony do jej poparcia, ponieważ odrzucenie dokumentu mogłoby doprowadzić do upadku jego rządu. Można przypuszczać, że ugrupowania proserbskie współtworzące obecną większość parlamentarną wycofałyby wówczas swoje poparcie dla gabinetu, tym bardziej że zbliżał się termin rekonstrukcji rządu, przewidziany w ustaleniach koalicyjnych. Zgodnie z nimi przedstawiciele proserbskich ugrupowań współtworzących większość parlamentarną – Nowej Serbskiej Demokracji oraz Demokratycznej Partii Ludowej – mieli po roku objąć stanowiska w zrekonstruowanym rządzie. W rezultacie 23 lipca 2024 r. ustalenia te zostały zrealizowane. Oprócz przedstawicieli ugrupowań proserbskich w skład nowego rządu wszedł również reprezentant Partii Boszniackiej⁸³. Gabinet M. Spajicia stał się najliczniejszym w historii niepodległej Czarnogóry – zasiadało w nim

⁸² A. Domachowska, *Kontrowersyjna rezolucja przyjęta w Czarnogórze*, „Komentarze IEŚ” 1168, 19.07.2024, [https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1168/\[30.07.2025\]](https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1168/[30.07.2025]).

⁸³ Partia Boszniacka [BS], która przez lata była partnerem koalicyjnym Demokratycznej Partii Socjalistów – DPS (obecnie największej partii opozycyjnej), zdecydowała się na wejście w skład zrekonstruowanego rządu premiera M. Spajicia, *Crna Gora: Rekonstrukcija vlade – ušli i predstavnici prosrpskih stranaka i Bošnjaci*, 23.07.2024, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-69212668> [21.06.2025].

25 ministrów i 7 wicepremierów – oraz opierał się na poparciu partii o zróżnicowanych programach politycznych⁸⁴.

Premier określił swój gabinet mianem rządu „pojednania”, zaznaczając, że po raz pierwszy w historii w jego składzie znajdują się reprezentanci większości narodów współtworzących państwo czarnogórskie: Czarnogórców, Serbów, Boszniaków i Albańczyków. Natomiast prezydent J. Milatović skrytykował skład nowego rządu, określając go jako rezultat prymitywnego handlu politycznego oraz przejaw nieodpowiedzialności premiera M. Spajicia, pełniącego jednocześnie funkcję lidera PES!.

Po rekonstrukcji rządu to właśnie ugrupowania proserbskie, które po raz pierwszy w historii niepodległej Czarnogóry uzyskały stanowiska ministerialne, okazały się największymi beneficjentami. Dysponowały już nie tylko stanowiskiem przewodniczącego parlamentu, lecz także tekami ministerialnymi. Co więcej, zyskały szerszy wpływ na prowadzenie polityki państwa oraz na kształtowanie – niezwykle dla nich istotnej – narracji serbskiej, a także na umacnianie serbskiej tożsamości w Czarnogórze. W efekcie trwający od dekad konflikt serbsko-czarnogórski jeszcze bardziej się zaostrzył, co potęgowała również wpierana przez ugrupowania proserbskie działalność Serbskiego Kościoła Prawosławnego.

Zdecydowany sprzeciw Czarnogórców wobec prób rewizjonizmu historycznego prowadzonego przez SPC wywołały wypowiedzi duchownych tego Kościoła na temat Pavle Đurišicia, członka czetników⁸⁵, odpowiedzialnego za

⁸⁴ A. Domachowska, *Rekonstrukcja rządu w Czarnogórze*, „Komentarze Brief IEŚ” 1174, 31.07.2024, <https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1174/> [21.06.2025].

⁸⁵ Czetnicy – nazwa odnosząca się do Królewskich Wojsk Jugosłowiańskich w Ojczyźnie (*Kraljevska Jugoslovenska Vojska u Otadžbini*), które walczyły w czasie II wojny światowej o wyzwolenie państwa jugosłowiańskiego. Ich dowódcą był Dragoljub (Draža) Mihailović, którego postać do dziś budzi kontrowersje.

dokonanie czystek etnicznych na terenie dzisiejszej Czarnogóry oraz Sandżaku w czasie II wojny światowej. Metropolita Joanikije zestawiał heroizm P. Đurišicia z postacią Pavle Orlovicia, bohatera kosowskiego mitu – najważniejszego mitu narodowego Serbów. Następnie biskup SPC (*Episkop budi-mljansko-nikšićki*) Metodije⁸⁶ stwierdził, że w czasie II wojny światowej tzw. „koalicja Tity⁸⁷ i Ustasz⁸⁸” dokonała ludobójstwa na serbskim narodzie, a oddziały P. Đurišicia i D. Mihailovicia (czyli czetników) określił jako pierwsze oddziały antyfaszystowskie w Europie, których historia została

Członkowie czetników kolaborowali z nazistami i faszystami. Odpowiedzialni są też za dokonywanie czystek etnicznych.

⁸⁶ Siedziba tego biskupa znajduje się w Berane (północno-wschodnia część Czarnogóry). Patriarcha SPC nadał biskupowi Metodije tytuł metropolity. Warto dodać, że Metodije niejednokrotnie angażował się w sprawy polityczne. W ostatnich wyborach lokalnych w Berane poparł listę wyborczą stworzoną przez DF. Co więcej, A. Mandić, lider Frontu Demokratycznego, przyznał duchownemu partyjne odznaczenie za jego walkę na rzecz praw Serbów w Czarnogórze, podczas gdy sam Metodije wręczył specjalne odznaczenie prezydentowi Serbii A. Vučićowi. Podkreśla się, że biskup postrzega Rosję jako „zbawiciela” nie tylko wszystkich prawosławnych narodów, ale także całego świata, *Od Amfilohijeve samostalnosti do dva mitropolita SPC u Crnoj Gori*, 30.05.2025, <https://www.pobjeda.me/clanak/od-amfilohijeve-samostalnosti-do-dva-mitropolita-spc-u-crnoj-gori> [09.06.2025]; *Two Metropolitans, None of Them Montenegrin*, 19.05.2025, <https://www.cdm.me/english/two-metropolitans-none-of-them-montenegrin/> [09.06.2025]; *Crna Gora dobija još jednog mitropolita: Episkop Metodije novi mitropolit budimljansko-nikšićki*, 17.05.2025, <https://www.cdm.me/drustvo/crna-gora-dobija-jos-jednog-mitropolita-episkop-metodije-novi-mitropolit-budimljansko-niksicki/> [09.05.2025]; *Jedna mitropolija i dva mitropolita Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori*, 30.05.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-srpska-pravoslavna-crkva/33427760.html> [01.08.2025]; *Metodije odlikovao Vučića i uručio zahvalnice funkcionerima SNP-a i NSD-a*, 19.07.2025, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/767400/metodije-odlikovao-vucica-i-urucio-zahvalnice-funkcionerima-snp-a-i-nsd-a> [01.08.2025].

⁸⁷ Josip Broz Tito – przywódca jugosłowiańskich partyzantów (z którymi walczyli czetnicy) z czasów II wojny światowej oraz niekwestionowany przywódca Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii od 1945 do 1980 r.

⁸⁸ Ustaše (*Ustaša – Hrvatski revolucionarni pokret*) – faszystowska, chorwacka organizacja, która przy wsparciu III Rzeszy oraz faszystowskich Włoch przejęła władzę w Chorwacji w 1941 r. Rządziła (1941-1945) Niepodległym Państwem Chorwackim (*Nezavisna Država Hrvatska*, NDH). W stworzonych w czasie II wojny światowej obozach koncentracyjnych dokonała zbrodni przede wszystkim na Serbach, Żydach i Romach.

następnie sfałszowana. Tego rodzaju rewizjonizm historyczny prowadzony przez SPC spotkał się ze stanowczym sprzeciwem wielu organizacji pozarządowych w Czarnogórze, które oskarżyły duchownych o podsycanie nienawiści w wielonarodowym społeczeństwie oraz o gloryfikowanie zbrodniarzy wojennych. Pojawiły się również apele społeczne wzywające władze do reakcji na kontrowersyjne wypowiedzi przedstawicieli Serbskiego Kościoła Prawosławnego.

SPC kontynuowała jednak działania mające na celu propagowanie serbskiej wizji historii, czego przykładem było nielegalne wzniesienie w sierpniu 2025 r. pomnika P. Đurišicia we wsi Gornje Zaostro, niedaleko Berane⁸⁹. Pomnik odsłonił metropolita Metodije, który wcześniej odprawił liturgię w pobliskiej świątyni (*hram Svete mati Paraskeve*)⁹⁰. Ponieważ pomnik został postawiony bezprawnie, ministerstwo kultury nakazało jego usunięcie, a podobny postulat zgłosił również minister spraw wewnętrznych i jednocześnie lider BS, Ervin Ibrahimović⁹¹. Sytuacja wywołała ponowny sprzeciw Czarnogórców, którzy sprzeciwili się gloryfikacji czetników przez SPC. Duchowni, starając się „obronić” pomnik, podjęli decyzję o przeniesieniu go do pobliskiej cerkwi⁹².

⁸⁹ *Naloženo hitno uklanjanje spomenika Pavlu Đurišiću u selu kod Berana, jedna osoba uhapšena*, 07.08.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/spomenik-djurisic-berane/33497042.html> [14.08.2025].

⁹⁰ *Metodije: Spomenik Đurišiću ćemo staviti u crkvu, pa nek dođu da je ruše*, 08.08.2025, <https://www.portalanalitika.me/clanak/metodije-drzi-liturgiju-u-selu-gornje-zaostro-okupljeno-stotinjak-gradana> [14.08.2025].

⁹¹ *Naloženo hitno uklanjanje spomenika Pavlu Đurišiću*, op. cit.

⁹² W czasie przenoszenia pomnika do cerkwi doszło do fizycznego ataku na znajdujących się tam fotoreporterów, *Spomenik četničkom komandantu Pavlu Đurišiću umjesto uklanjanja premješten u crkvu kod Berana*, 08.08.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/spomenik-draza-mihailovic-opstina-berane-metodije-crna-gora/33497833.html> [14.08.2025]; *Pod plaštom vjere SPC veliča Pavla Đurišića, novinare tuku i prijete im smrću*, 09.08.2025, <https://www.cdm.me/politika/pod-plastom-vjere-spc-velica-pavla-duristica-novina-re-tuku-i-prijete-im-smrcu/> [14.08.2025].

Premier M. Spajić stwierdził, że w tej sytuacji państwo zareagowało właściwie, gdyż rząd nie może wyrazić zgody na bezprawne działania obywateli. Jego postawa spotkała się jednak z krytyką części społeczeństwa, które uznało, że władze niewystarczająco potępiają działania SPC, zaprzeczające antyfaszystowskiej historii Czarnogóry i gloryfikujące zbrodniarzy. Bardziej zdecydowanie zareagował prezydent, który wezwał rządzących do jak najszybszego usunięcia pomnika i stwierdził, że „odsłonięcie pomnika osobie, która symbolizuje faszystowską kolaborację, nienawiść etniczną i religijną oraz masowe zbrodnie przeciwko ludności cywilnej, jest bezpośrednią próbą rehabilitacji ideologii, która jest sprzeczna z wartościami antyfaszystowskiej Czarnogóry”.

Z równie ostrym sprzeciwem społecznym spotkała się decyzja o przyznaniu najważniejszego odznaczenia państwowego, tj. Nagrody 13 lipca (*13-julska nagrada*; *Trinaestojulska nagrada*) osobie negującej istnienie narodu czarnogórskiego – Bećirowi Vukoviciowi⁹³. Zarzuca mu się m.in. gloryfikację czetników, w tym przede wszystkim ich lidera Dragoljuba Mihailovicia. Ponadto B. Vuković publicznie podważał fakt istnienia narodu czarnogórskiego oraz udzielał wsparcia proserbskiemu i prorosyjskiemu Frontowi Demokratycznemu⁹⁴.

⁹³ A. Domachowska, *Czarnogóra: spór wokół laureatów najważniejszego odznaczenia państwowego*, „Komentarze IES” 1405, 18.07.2025, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-spor-wokol-laureatow-najwazniejszego-odznaczenia-panstwowego/> [14.08.2025].

⁹⁴ Ibidem.

Podsumowanie

Minione pięciolecie w Czarnogórze upłynęło pod znakiem głębokich przemian, którym towarzyszyła wyraźna niestabilność na płaszczyźnie politycznej i instytucjonalnej. Po odsunięciu od władzy Demokratycznej Partii Socjalistów w 2020 r., w analizowanym okresie powstały trzy różne gabinety, z których dwa zakończyły swoje działanie w wyniku wotum nieufności. W tym czasie nie działał także Trybunał Konstytucyjny – jedyna instytucja w Czarnogórze uprawniona do orzekania o zgodności ustaw z konstytucją.

Po upadku rządów, zarówno premiera Z. Krivokapicia, jak i D. Abazovicia, w przedterminowych wyborach większość społeczeństwa zagłosowała na nową partię polityczną – Ruch Europa Teraz!, która deklarowała zakończenie sporów narodowych, przez lata wzmacnianych przez DPS oraz ugrupowania proserbskie. Zamiast koncentrować się na przeszłości, premier M. Spajić zapewniał, że jego rząd skupi się na wprowadzaniu głębokich reform gospodarczych i społecznych, mających przede wszystkim poprawić życie wszystkich obywateli. Obiecywał podjęcie zdecydowanej walki z korupcją i przestępczością zorganizowaną. Wdrażane reformy mają jednocześnie przyczynić się do realizacji kluczowego priorytetu czarnogórskiej polityki zagranicznej – członkostwa w Unii Europejskiej. Czarnogóra, która rozpoczęła negocjacje akcesyjne w 2012 r., zakłada

ich zakończenie do końca 2026 r. i liczy na uzyskanie pełnoprawnego członkostwa najpóźniej do 2028 r.⁹⁵

Część czarnogórskiego społeczeństwa obawia się jednak, że udział (a przede wszystkim działalność) proserbskich ugrupowań w rządzie może zahamować proces akcesyjny. Przykładem jest Rezolucja o ludobójstwie w obozach w Jasenovcu, Dachau i Mauthausen, przedłożona przez A. Mandića, która doprowadziła do pogorszenia relacji Czarnogóry z Chorwacją i wzbudziła wątpliwości wśród chorwackich polityków co do szczerych intencji rządu w Podgoricy w kwestii budowania dobrosąsiedzkich stosunków.

Istnieje ryzyko, że obecny rząd, składający się z wielu podmiotów politycznych, reprezentujących często odmienne programy i interesy, nie przetrwa do końca kadencji (czyli do 2027 r.), co również może przyczynić się do spowolnienia procesu integracji europejskiej Czarnogóry. Premier M. Spajić stara się jednak za wszelką cenę utrzymać spójność rządu, powstrzymując się od krytyki swoich koalicjantów, w tym ugrupowań proserbskich. Może się to jednak okazać pyrrusowym zwycięstwem – M. Spajić prawdopodobnie utrzyma stanowisko premiera, jednak jego partia (PES!) będzie stopniowo tracić poparcie społeczne. W konsekwencji po następnych wyborach o kształcie nowego rządu mogą decydować DPS lub inne (nowe) ugrupowanie o proczarnogórskim i proeuropejskim programie, a także współtworzące rząd i umacniające swój serbski elektorat – partie proserbskie. PES! po 2027 r. prawdopodobnie utraci

⁹⁵ W lipcu 2025 r. ugrupowaniom rządzącym oraz opozycyjnym w Czarnogórze udało się porozumieć co do kwestii reformy prawa wyborczego. Zgodnie z przyjętymi zmianami wybory lokalne będą organizowane jednego dnia. Ponadto zwiększono kwotę reprezentacji kobiet na listach wyborczych (40%), *Kos: Današnji dogovor ključni korak naprijed za Crnu Goru na putu ka EU*, 25.07.2025, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/768264/kos-danasnji-do-govor-kljucni-korak-naprijed-za-crnu-goruna-putu-ka-eu> [14.08.2025].

realny wpływ na kształtowanie polityki państwa. Jednocześnie pozycja prezydenta J. Milatovicia jako lidera tzw. „trzeciej drogi” – pomiędzy DPS a partiami proserbskimi – może się umacniać.

Ostatnie pięć lat można zatem uznać za wstęp do kolejnego etapu politycznej niepewności w Czarnogórze. Napięcia na linii czarnogórsko-serbskiej zapewne pozostaną trwałym elementem życia politycznego, przede wszystkim z powodu dominującej roli Serbskiego Kościoła Prawosławnego oraz silnej pozycji serbskich polityków w strukturach władzy. Nie można jednak wykluczyć, że pomimo licznych trudności czarnogórska klasa polityczna zdoła wypracować porozumienie w sprawie realizacji kluczowego celu, który przyświecał wszystkim dotychczasowym rządóm w Podgoricy – uzyskania członkostwa Czarnogóry w Unii Europejskiej w najbliższych latach jako pierwszego państwa spośród pozostałych państw Bałkanów Zachodnich.

Bibliografija

- Agić J., *Izbor Andrije Mandića kao pobjeda velikosrpskih i proruskih snaga*, 04.11.2023, <https://balkans.aljazeera.net/amp/teme/2023/11/4/izbor-andrije-mandica-kao-pobjeda-velikosrpskih-i-proruskih-snaga>.
- Andrić G., *Crna Gora i politika: Ko su nova, a ko stara lica u vladi Dritana Abazovića*, 28.04.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-61263923>.
- Andrijašević Ž., *Istorija Crne Gore: od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore, 2006.
- Andrijašević Ž., *Kratka istorija Crne Gore 1946-1918*. Bar: Con-teco, 2000.
- Biserko S., *The Srebrenica genocide: Serbia in denial*, „Pakistan Horizon” 2012, 65 (3).
- Borozan N., Ljumović A., *Protest protiv novog šefa crnogorskog parlamenta*, 30.10.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/protest-andrija-mandic-predsjednik-skupstina-crna-gora/32660469.html> [23.05.2025].
- Brajić S., *U februarskim smjenama samo Đukanović siguran*, 26.01.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-skupstina-krivokapic-smjena/31672563.html>.
- Crna Gora dobija još jednog mitropolita: Episkop Metodije novi mitropolit budimljansko-nikšićki*, 17.05.2025, <https://www.cdm.me/drustvo/crna-gora-dobija-jos-jednog-mitropolita-episkop-metodije-novi-mitropolit-budimljansko-niksicki/>.
- Crna Gora i politika: Predsjednik Milo Đukanović zakazao vanredne parlamentarne izbore za 11. jun*, 16.03.2023, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-64982528>.
- Crna Gora i Srpska pravoslavna crkva potpisali Temeljni ugovor*, 03.08.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/31971769.html>.
- Crna Gora, Državna Izborna Komisija, *Konačne rezultate izbora za predsjednika Crne Gore*, <https://www.dik.co.me/images/DIK-media/izbori/predsjednicki/2023/konacni-rezultati-2023.pdf>.
- Crna Gora, Državna Izborna Komisija, *Parlamentarni izbori – 11.06.2023. Konačni rezultati po biračkim mjestima*, <https://www.dik.co.me/images/DIK-media/izbori/parlamentarni/2023/Konacni-rezultati-po-birackim-mjestima.pdf>.

- Crna Gora: Rekonstrukcija vlade – ušli i predstavnici prosrpskih stranaka i Bošnjaci*, 23.07.2024, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-69212668>.
- Crna Gora: Usvojen Zakon o slobodi veroispovesti – šta treba da znate*, 27.12.2019, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-50916226>.
- Domachowska A., „*Odupri se! 97 000*”: protesty społeczne w Czarnogórze, *Prace IEŚ* 4/2019, Lublin 2019.
- Domachowska A., *Czarnogóra: kolejny spór wokół Serbskiej Cerkwi Prawosławnej*, „*Komentarze IEŚ*” 402, 08.06.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-kolejny-spor-wokol-serbskiej-cerkwi-prawoslawnej/>.
- Domachowska A., *Czarnogóra: pogarszająca się sytuacja pandemiczna*, „*Komentarze IEŚ*” 336, 18.02.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-pogarszajaca-sie-sytuacja-pandemiczna/>.
- Domachowska A., *Czarnogóra: powołanie nowego rządu*, „*Komentarze IEŚ*” 297, 08.12.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-powolanie-nowego-rzadu/>.
- Domachowska A., *Czarnogóra: protesty społeczne po przyjęciu ustawy o wolności wyznania*, „*Komentarze IEŚ*” 106, 22.01.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-protesty-spoeczne-po-przyjeciu-ustawy-o-wolnosci-wyznania/>.
- Domachowska A., *Czarnogóra: spór wokół laureatów najważniejszego odznaczenia państwowego*, „*Komentarze IEŚ*” 1405, 18.07.2025, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-spor-wokol-laureatow-najwazniejszego-odznaczenia-panstwowego/>.
- Domachowska A., *Czarnogóra: trudne relacje na linii rząd–prezydent*, „*Komentarze IEŚ*” 324, 02.02.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-trudne-relacje-na-linii-rzad-prezydent/>.
- Domachowska A., *Kontrowersyjna rezolucja przyjęta w Czarnogórze*, „*Komentarze IEŚ*” 1168, 19.07.2024, <https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1168/>.
- Domachowska A., *Możliwa zmiana rządu w Czarnogórze po wyborach parlamentarnych*, „*Komentarze IEŚ*” 245, 02.09.2022, <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2020/10/ies-komentarze-245-148-2020.pdf>.
- Domachowska A., *Niestabilność polityczna Czarnogóry w okresie działalności tzw. rządu technicznego (2022-2023)* „*Studia Polilogiczne*” 2024, 73 (73), s. 104-121.
- Domachowska A., *Proces budowania narodu czarnogórskiego w latach 1991-2018: geneza i uwarunkowania*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, Wydawnictwo Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK, 2019.
- Domachowska A., *Projekt ustawy o wolności wyznania powodem napięć w relacjach serbsko-czarnogórskich*, „*Komentarze IEŚ*” 44, 11.07.2019, <https://ies.lublin.pl/komentarze/projekt-ustawy-o-wolnosci-wyznania-powodem-napiec-w-relacjach-serbsko-czarnogorskich/>.

- Domachowska A., *Rząd Milojko Spajicia w Czarnogórze*, „Komentarze IEŚ” 997, 14.11.2025, <https://ies.lublin.pl/komentarze/rzad-milojko-spajicia-w-czarnogorze/>.
- Domachowska A., *Rekonstrukcja rządu w Czarnogórze*, „Komentarze Brief IEŚ” 1174, 31.07.2024, <https://ies.lublin.pl/komentarze/kies-1174/>.
- Domachowska A., *Serbia and Montenegro: Deteriorating relations between states*, „IEŚ Commentaries” 417, 16.07.2021, <https://ies.lublin.pl/en/comments/serbia-and-montenegro-deteriorating-relations-between-states/>.
- Domachowska A., *Wyniki spisu powszechnego w Czarnogórze: reakcje polityczne*, „Komentarze IEŚ” 1241” 15.11.2024, <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyniki-spisu-powszechnego-w-czarnogorze-reakcje-polityczne/>.
- Domachowska A., Pawłowski K., *Serbska Cerkiew Prawosławna w żałobie: śmierć metropolity Czarnogóry i Przymorza Amfilohije oraz patriarchy Serbskiej Cerkwi Prawosławnej Irineja*, „Komentarze IEŚ” 296, 07.12.2020, <https://ies.lublin.pl/komentarze/serbska-cerkiew-prawoslawna-w-zalobie-smierc-metropolity-czarnogory-i-przymorza-amfilohije-oraz-patriarchy-serbskiej-cerkwi-prawoslawnej-irineja/>.
- Dragaš N., Matojašević B., *Mandić izabran za predsjednika Skupštine Crne Gore: Svijet je na ivici sukoba, zato moramo biti ujedinjeni*, 30.10.2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/679775/mandic-izabran-za-predsjednika-skupstine-crne-gore-svijet-je-na-ivici-sukoba-zato-moramo-biti-ujedinjeni>.
- Đukanović dao mandat Abazoviću za sastav nove Vlade Crne Gore, 03.03.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-abazovic/31734337.html>.
- Đukanović odbio da proglasi zakon o ‘prenosu’ svojih nadležnosti na Skupštinu, 07.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/32119307.html>.
- Đurić N., *Jakov Milatović za „Politiku”: Pobediću Đukanovića u drugom krugu*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/542762/jakov-milatovic-milo-djukanovic-predsednik-izbori-crna-gora>.
- Durović A., *Sukob predsjednika i premijera prepreka na putu evropskih integracija Crne Gore?*, 11.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vojska-vlada-predsjednik-crna-gora-generalstab/33236316.html>.
- EU i Crna Gora, Oktobar 2024, https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/04c49175-d4e8-43f1-9fc3-dfd3d177d7ae_en?filename=EU-Montenegro-factsheet-2024-mne.pdf.
- EU zabrinuta zbog izmjena crnogorskog Zakona o predsjedniku, 08.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/eu-zabrinuta-crna-gora-zakon-predsjednik/32121238.html>.
- Formirana vlast u Podgorici, uprkos sukobu koalicionih partnera, 29.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/dogovorena-nova-stara-vlast-u-podgorici/33255101.html>.

- Hrvatska proglasila Mandića, Kneževića i Bečića nepoželjnim*, 25.07.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/hrvatska-crna-gora-mandic-knezevic-becic-persona/33050268.html>.
- Izabrana 44. Vlada, Spajić očekuje pun mandat*, 31.10.2023, <https://rtcg.me/vijesti/politika/482594/izabrana-44-vlada-spajic-ocekue-pun-mandat.html>.
- Izglasano: Pala Vlada Dritana Abazovića*, 20.08.2022, <https://www.cdm.me/politika/poslanici-danas-o-nepovjerenju-vladi/>.
- Jagiello-Szostak A., *Czarnogóra: przed wyborami prezydenckimi*, „Komentarze IEŚ” 805, 10.03.2023, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-przed-wyborami-prezydenckimi/>.
- Janković S., *Izglasano nepovjerenje Vladi Zdravka Krivokapića*, 04.02.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/crna-gora-vlada-krivokapic-skupstina-smjena/31685479.html>. Janković S., *Parlamentarna većina izmijenila Zakon o predsjedniku na zahtjev DF*, 01.11.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-vlada-nadleznosti/32110899.html>.
- Janković S., *Pasoš Srbije u džepu kandidata za predsjednika Crne Gore*, 17.02.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/moze-li-milojko-spajic-biti-kandidat-predsjednik-crna-gora/32276378.html>.
- Jedna mitropolija i dva mitropolita Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori*, 30.05.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-srpska-pravoslavna-crkva/33427760.html>.
- Jelavich B., *Historia Bałkanów: wiek XVIII i XIX*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jelavich B., *Historia Bałkanów: wiek XX*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- Kajosevic S., *Deputy PM's Threats Shake Montenegro's Fragile Coalition Govt*, 10.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/10/deputy-pms-threats-shake-montenegros-fragile-coalition-govt>.
- Kajosevic S., *Vladimir Leposavić smijenjen zbog njegove izjave o Srebrenici*, 17.06.2021, <https://balkaninsight.com/sr/2021/06/17/vladimir-leposavic-smijenjen-zbog-njegove-izjave-o-srebrenici/>.
- Karčić H., *Remembering by resolution: The case of Srebrenica*, „Journal of Genocide Research” 2015, 17 (2), s. 201-210.
- Kos: Današnji dogovor ključni korak naprijed za Crnu Goru na putu ka EU*, 25.07.2025, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/768264/kos-danasnji-dogovor-kljucni-korak-naprijed-za-crnu-goruna-putu-ka-eu>.
- Krivokapić: 12 Apostola*, 31.12.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/31025123.html>.
- Krivokapić: Dvanaest ministara kao dvanaest apostola*, 03.11.2020, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/483037/krivokapic-dvanaest-ministara-kao-dvanaest-apostola>.
- Mandatar Abazović objavio program rada crnogorske Vlade*, 26.04.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/crna-gora-mandatar-program-vlada-dritan-abazovic/31821754.html>.

- Mandatar Abazović: Svoj posao sam skoro završio*, 16.03.2022, <https://www.danas.rs/svet/region/mandatar-abazovic-svoj-posao-sam-skoro-zavrshio/>.
- Mandić: Lično sam predložio Rezoluciju o Jasenovcu, Vučić nema ništa sa tim*, 29.06.2024, <https://www.kosovo-online.com/vesti/politika/mandic-licno-sam-predlozio-rezoluciju-o-jasenovcu-29-6-2024>.
- Mandić: U drugom krugu predsjedničkih izbora bićemo Đukanović i ja*, 13.03.2023, <https://www.antenam.net/predsjednickiizbori2023/279862-mandic-snazno-podrzavam-otvoreni-balkan>.
- Marić B., *Crkveno pitanje u Crnoj Gori: vjerska (ne) sloboda, nacionalistička platforma ili politički „interplej“*, w: D. Lopandić, I. Davidović (red.), *Političko nadigravanje zemalja Zapadnog Balkana*, Beograd: CPES – Centar za primenjene evropske studije, s. 284-317.
- Metodije odlikovao Vučića i uručio zahvalnice funkcionerima SNP-a i NSD-a*, 19.07.2025, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/767400/metodije-odlikovao-vucica-i-urucio-zahvalnice-funkcionerima-snp-a-i-nsd-a>.
- Metodije: Spomenik Đurišiću ćemo staviti u crkvu, pa nek dođu da je ruše*, 08.08.2025, <https://www.portalanalitika.me/clanak/metodije-drzi-liturgiju-u-selu-gornje-zaostro-okupljeno-stotinjak-gradana>.
- Mikucka-Wójtowicz D., *Demokratyczny przełom czy autorytarny zwrot? Wpływ trzydziestoletniej dominacji i wyborczej porażki DPS w 2020 roku na proces demokratyzacji w Czarnogórze*, „Studia Politologiczne” 2024, 73 (73), s. 183-210.
- Miladinović A., *Lokalni izbori i Crna Gora: DPS gubi vlast u Podgorici i brojnim opštinama, uspeh novajlija na izborima*, 24.10.2022, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-63368943>.
- Miladinović V., *Popis u Crnoj Gori: Da li se nešto suštinski promenilo – Čitajte u Nedeljniku*, 27.10.2024, <https://www.nedeljnik.rs/popis-u-crnoj-gori-da-li-se-nesto-sustinski-promenilo-citajte-u-nedeljniku/>.
- Milatović podnio ostavku na sve funkcije u Pokretu Evropa sad*, 24.02.2024, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2024/2/24/milatovic-podnio-ostavku-na-sve-funkcije-u-pokretu-evropa-sad>.
- Milić P., *Spajić: Crna Gora će podržati Rezoluciju UN o Srebrenici*, 09.05.2024, <https://www.glasamerike.net/amp/spajic-crna-gora-ce-podrzati-rezoluciju-un-o-srebrenici/7604481.html>.
- Mioč A., *Tahirović o Rezoluciji o Srebrenici: Crna Gora je ostavila Srbiju izolovanu u ovom dijelu Evrope*, 24.05.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/amp/rezolucija-o-srebrenici-svjedok-genocida-tahirovic-murat/32962147.html>.
- Mulaj K., *Genocide and the ending of war: Meaning, remembrance and denial in Srebrenica, Bosnia*, „Crime, Law and Social Change” 2017, 68 (1), s. 123-143.

- Naloženo hitno uklanjanje spomenika Pavlu Đurišiću u selu kod Bera-
na, jedna osoba uhapšena*, 07.08.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/spomenik-djurisic-berane/33497042.html>.
- Novajlije u politici: Zašto je došlo do sukoba Milatovića i Spajića?*, 02.09.2023, <https://www.danas.rs/svet/region/sukob-milatovic-spajic/>.
- Od Amfilohijeve samostalnosti do dva mitropolita SPC u Crnoj Gori*, 30.05.2025, <https://www.pobjeda.me/clanak/od-amfilohijeve-samostalnosti-do-dva-mitropolita-spc-u-crnoj-gori>.
- Ostavka Milatovića na sve funkcije u Pokretu Evropa sad*, 24.02.2024, <https://direktno.rs/vesti/svet/513360/jakov-milatovic-ostavka-funkcije-pokret-evropa-sad.html>.
- Pawłowski K., Domachowska A., *Czarnogóra: bilans „zysków i strat” po protestach przeciwko intronizacji metropolity Joanikija*, „Komentarze IEŚ” 445, 16.09.2021, <https://ies.lublin.pl/komentarze/czarnogora-bilans-zyskow-i-strat-po-protestach-przeciwko-intronizacji-metropolity-joanikija/>.
- Pod plaštom vjere SPC veliča Pavla Đurišića, novinare tuku i prijete im smrću*, 09.08.2025, <https://www.cdm.me/politika/pod-plastom-vjere-spc-velica-pavla-durisica-novinare-tuku-i-prijete-im-smrcu/>.
- Podgorica: DPS 19, PES / Demokrate 14, ZBPG 13, Milatović i URA 6, ES 3, SEP i Preokret po 2*, <https://www.portalanalitika.me/clanak/podgorica-ovo-su-preliminarni-rezultati-danasnjih-izbora-uzivo>.
- Pregovori o novom mandataru u Crnoj Gori: Verbalna podrška Miodragu Lekiću*, 19.09.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/lekcic-crna-gora-parlament/32041327.html>.
- Radulović M., *Andrija Mandić predsjednički kandidat*, 02.02.2023, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/641567/andrija-mandic-predsjednicki-kandidat>.
- Rastoder Š., *A short review of the history of Montenegro*, w: F. Bieber (red.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, Baden-Baden: SEER & Nomos, 2003.
- Republika Crna Gora: referendum o državnom statusu*, 21. maj 2006, *Posmatračka misija za referendum OSCE/ODIHR-a konačni izvještaj*, Varšava 4 avgust 2006, <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/20099.pdf>.
- Roberts E., *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*, Cornell University Press, 2007.
- Roberts E., *Realm of the Black Mountain: A history of Montenegro*, Hurst Publishers, 2024.
- Rudović M., *Vlast preuzela nadležnost Ustavnog suda, upozorio crnogorski predsjednik Milatović*, 18.12.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/predsjednik-milatovic-ustavni-sud-vlast-nadleznost/33244278.html>.
- Šćepanović L., *Kratko i jasno: Blokada crnogorskog pravosuđa koja je zabrinula Brisel*, 31.10.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/cg-pravosudje-brisel-blokada/32109014.html>.

- Sedam kandidata za novog predsjednika Crne Gore*, 04.03.2023, <https://balkans.aljazeera.net/amp/news/balkan/2023/3/4/sedam-kandidata-na-izborima-u-crnoj-gori-medju-njima-i-influenser>.
- Simić O., *Remembering, visiting and placing the dead: Law, authority and genocide in Srebrenica*, „Law Text Culture” 2009, 13, s. 273-310.
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa: PWN, 1977.
- Skupština CG: *Ponovo usvojen određeni broj zakona*, 21.01.2021, <https://www.paragraf.me/dnevne-vijesti/21012021/21012021-vijest1.html>.
- Skupština Crne Gore proglasila Miodraga Lekića za mandatara, 29.12.2022, <https://www.slobodnaevropa.org/a/miodrag-lekic-mandatar-vlada-crna-gora/32199119.html>.
- Skupština Crne Gore usvojila rezoluciju o Jasenovcu, opozicija napustila glasanje, 28.06.2024, <https://www.slobodnaevropa.org/a/skupstina-crne-gore-jasenovac/33013320.html>.
- Spajić: *Podneo sam zahtev za otpust iz srpskog državljanstva*, 16.02.2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/milojko-spajic-srpsko-drzavljanstvo/32274827.html>.
- Spomenik četničkom komandantu Pavlu Đurišiću umjesto uklanjanja premješten u crkvu kod Berana, 08.08.2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/spomenik-draza-mihailovic-opstina-berane-metodije-crna-gora/33497833.html>.
- Šístek F., *The Kingdom of Montenegro: A State Lost in the Great War*, w: *The Routledge History of the First World War*, Routledge, 2024, s. 230-240.
- Šta je izglasano u Crnogorskoj skupštini? Evo šta je napisano u sramnoj Rezoluciji o genocidu u Srebrenici, 17.06.2021, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/1008167/sta-izglasano-crnogorskoj-skupstini-evo-sta-napisano-sramnoj-rezoluciji-genocidu-srebrenici/komentari/svi>.
- Tašković M., *Ko će koga pre smeniti? Krivokapić i Abazović zaratili inicijativama, sledi borba za svaki glas u Skupštini, a pobjednik će biti poznat tek početkom februara*, 20.01.2022, <https://www.blic.rs/vesti/politika/ko-ce-koga-pre-smeniti-krivokapic-i-abazovic-zaratili-inicijativama-sledi-borba-za/jef984w>.
- Temeljni ugovor: Šta znači potpisivanje sporazuma Crne Gore i Srpske pravoslavne crkve, 03.08.2025, <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-62406362.amp>.
- Two Metropolitans, None of Them Montenegrin, 19.05.2025, <https://www.cdm.me/english/two-metropolitans-none-of-them-montenegrin/>.
- Važno prekinuti sukob između Dritana i Krivokapića: neophodan razgovor za rešenje krize, 23.01.2022, <https://www.novosti.rs/crna-gora/vesti/1078631/dritan-abazovic-zdravko-krivokapic-crna-gora-milan-knezevic>.

- Visnjic B., *Rezolucija o Srebrenici: Kritike Crnoj Gori da udovoljava Srbima*, 07.05.2024, <https://balkaninsight.com/sr/2024/05/07/rezolucija-o-srebrenici-kritike-crnoj-gori-da-udovoljava-srbima/>.
- Vlada Crne Gore, *Analiza i prezentacija programa „Evropa sad!“*, 04.11.2021, <https://www.gov.me/clanak/analiza-i-prezentacija-programa-evropa-sad>.
- Vlada Crne Gore, *Članstvo Crne Gore u NATO*, <https://www.gov.me/clanak/nato-2>.
- Vlada Crne Gore, *Prva posjeta premijera Krivokapića Briselu*, 14.12.2020, <https://www.gov.me/clanak/237045-prva-posjeta-premijera-krivokapica-briselu>.
- Vučković V., Popović M., Uljarević D., *Balkanizacija umjesto evropeizacije: borba protiv korupcije u Crnoj Gori*, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/16959.pdf>.
- Walkiewicz W., *Jugosławia – byt wspólny i rozpad*, Warszawa: Trio, 2000.
- Wojnicki J., *Przeobrażenia ustrojowe państw postjugosłowiańskich (1990-2003)*, Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztora, 20023.
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o slobodi vjeroispovjesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica*, „Službeni list Crne Gore”, broj 8/2021.
- Zbog treće Vlade DF želi nadležnost Đukanovića da prenese na Skupštinu*, 01.11.2022, <https://www.standard.co.me/politika/zbog-trece-vlade-df-zeli-nadleznost-djukanovica-da-prenese-na-skupstinu>.